

Mazowiecki Program Edukacji Kulturalnej

Diagnoza stanu edukacji kulturalnej
w województwie mazowieckim

Opracowanie: Prof. Marek Krajewski

WARSZAWA, 2017

MAZOWIECKI
INSTYTUT
KULTURY

JEDNOSTKA
ORGANIZACYJNA
SAMORZĄDU
WOJEWÓDZTWA
MAZOWIECKIEGO

Mazowsze.
serce Polski

Spis treści

Zasady konstruowania diagnozy	2
Opisowa część diagnozy	3
Ocenna część diagnozy.....	10
Podsumowanie.....	28
Bibliografia	29

ZASADY KONSTRUOWANIA DIAGNOZY

Diagnozowanie to specyficzna forma badań, której celem nie jest tylko poznanie określonego fragmentu rzeczywistości, ale również określanie kierunku i sposobu jego przekształcenia, w taki sposób, by zbliżał się on do pewnego, uznawanego za słuszny lub właściwy ideału¹. Diagnozowanie wiąże się więc zawsze z ocenianiem, wartościowaniem i taki też charakter ma diagnoza stanu edukacji kulturalnej w województwie mazowieckim. Celem jej stworzenia jest nie tylko odpowiedź na pytanie jak jest, ale również określenie czy stan edukacji kulturalnej w tym regionie jest właściwy, czy też należy go zmienić, a jeżeli tak, to w jakim kierunku. W tym właśnie sensie poniższa diagnoza jest podstawą dla sformułowania niniejszego Programu.

W trakcie formułowania poniższej diagnozy opieraliśmy się przede wszystkim na dostępnych danych o charakterze zastanym: danych zawartych w zbiorach publicznych statystyk (przede wszystkim GUS-u, Banku Danych Lokalnych, Eurostat-u), raportach z badań kultury i edukacji kulturalnej w województwie mazowieckim i w Polsce, artykułach i opracowaniach odnoszonych się do interesującej nas problematyki, informacji czerpanych z portali Jednostek Samorządu Terytorialnego oraz instytucji kultury i organizacji pozarządowych działających w tym województwie. Wszędzie tam, gdzie było to możliwe staraliśmy się docierać do najświeższych danych, które nie tylko zbieraliśmy w jednym miejscu, ale też integrowaliśmy oraz kontekstualizowaliśmy w taki sposób, żeby ich analiza pozwalała na określenie stanu edukacji kulturalnej w województwie mazowieckim.

Przedstawiona poniżej Diagnoza, choć pozwala na sformułowanie Programu edukacji kulturalnej na Mazowszu, wymaga niewątpliwie pogłębiania w trakcie systematycznych badań poświęconych wyłącznie tej sferze działań. Jest to niezbędne przede wszystkim dlatego, że zakres dostępnych informacji na temat edukacji kulturalnej nie tylko w tym regionie, ale też w Polsce, odzwierciedla status sfery, której one dotyczą. Ponieważ edukacja kulturalna, jak pokazuje Diagnoza, jest niezwykle marginalnym aspektem polityk kulturalnych, społecznych i oświatowych, często też traktuje się ją po macoszemu, to informacje na jej temat też są nieliczne i niekompletne. Dodatkowo, na co zwracamy uwagę w części poświęconej zróżnicowaniu regionalnym, wiele informacji dostępnych w publicznych statystykach kultury, rodzi wątpliwości, przede wszystkim tam, gdzie pokazują one brak jakiegokolwiek aktywności instytucji kultury lub innych podmiotów działających w tym sektorze. Wybiórcze sprawdzenie wiarygodności tego typu danych w odniesieniu do kilku powiatów lub instytucji kultury działających w województwie mazowieckim wskazuje, iż aktywność tego rodzaju istnieje, ale nie ma jej w sprawozdaniach jednostek samorządu terytorialnego czy instytucji kultury.

Dodatkowym problemem jest bardzo swobodne używanie określenia edukacja kulturalna, które sprawia, iż nie do końca wiadomo, jakiego rodzaju działania należy uznać za jej przejawy. Podejmowanie takich decyzji jest często arbitralne, dlatego istotne jest, by dokonując ich, czynić to w sposób konsekwentny. Tak też staraliśmy się postępować, sporządzając niniejszy dokument. Poniższa Diagnoza składa się z dwóch podstawowych części: opisowej oraz ocennej. W pierwszej, z nich prezentujemy podstawowe informacje na temat edukacji kulturalnej w województwie mazowieckim, traktując jako ich źródło przede wszystkim publiczne statystyki kultury, ale też istniejące raporty badawcze. W drugiej zaś staramy się dokonać oceny jej stanu.

¹ Na ten temat zob. *Diagnoza w kulturze*, Krajewski M., Skórzyńska A. (red.), Warszawa, 2016; Kubin J., *Diagnoza społeczna* [w:] *Encyklopedia socjologii*, Warszawa, 1998, T1, str. 135; Nowak S., *Metody badań socjologicznych*, Warszawa, 1965, str. 191-193.

PODSTAWOWE DANE NA TEMAT WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO²

Województwo mazowieckie jest największym w Polsce regionem tego rodzaju (35,6 tysięcy. km²). W 2016 roku zamieszkiwało je 5 365 898 osób, co dawało mu pierwsze miejsce w Polsce (zajmujące drugą pozycję województwo śląskie ma o ponad milion osób mniej liczną populację). Mazowieckie zajmuje też trzecią pozycję w kraju pod względem gęstości zaludnienia (151 osób na jeden kilometr kwadratowy).

Ponad 64% osób zamieszkujących mazowieckie to mieszkańcy miast (co sytuuje to województwo na piątym miejscu w kraju pod względem gęstości zaludnienia terenów zurbanizowanych).

Interesujący nas region zamieszkuje 2798988 kobiet oraz 2566 910 mężczyzn. Współczynnik feminizacji (a więc liczba kobiet przypadająca na 100 mężczyzn) wynosi w tym regionie 109 (co daje temu województwu, drugie – po łódzkim – miejsce w kraju).

853 092 osoby żyjące w mazowieckim są wieku przedprodukcyjnym, 3409958 to osoby w wieku produkcyjnym, zaś 1102848 osiągnęło wiek poprodukcyjny. Jeżeli chodzi o tzw. wskaźnik obciążenia demograficznego (określający liczbę osób w wieku nieprodukcyjnym przypadającą na 100 osób w wieku produkcyjnym), to w przypadku tego województwa wynosi on 64,7 i jest taki sam, jak w przypadku łódzkiego, a więc najwyższy w Polsce.

Mazowieckie tworzy 85 miast, 42 powiaty, 314 gmin oraz ponad 9000 wsi. Poza Warszawą, stolicą Polski, najważniejszym ośrodkiem administracyjnym, politycznym oraz kulturowym w naszym kraju, w regionie tym funkcjonuje też 5 byłych miast wojewódzkich: Radom, Płock, Siedlce, Ostrołęka i Ciechanów.

SYTUACJA KULTURY I EDUKACJI KULTURALNEJ W WOJEWÓDZTWIE MAZOWIECKIM

Poniższe fragmenty prezentują sytuację kultury oraz edukacji kulturalnej w województwie mazowieckim. Interesować nas będzie tu przede wszystkim instytucjonalny, organizacyjny oraz finansowy kontekst funkcjonowania tych dwóch sfer życia. Zdajemy sobie sprawę z tego, że kultura to nie tylko sektor kultury, że zwłaszcza dziś, a więc w sytuacji deinstytucjonalizacji uczestnictwa w kulturze, rozwija się ona w dużej mierze poza tradycyjnymi instytucjami kultury. Jednocześnie znaczna część tej sfery życia społecznego pozostaje pod opieką państwa oraz jednostek samorządu terytorialnego. Dodatkowo, to tylko i wyłącznie tej sfery kultury dotyczą informacje zbierane w ramach publicznych statystyk, brakuje natomiast badań, które analizowałyby kulturę rozwijającą się, tworzoną i upowszechnianą poza sektorem kultury, albo jeżeli one istnieją, to dotyczą albo wymiaru ogólnopolskiego³, albo lokalnego, nie pozwalając na analizę stanu i skali tego rodzaju form życia kulturalnego w odniesieniu do interesującego nas województwa. Dlatego też poniższe ustalenia, dotyczą tylko wybranych, uchwytnych w statystykach publicznych, aspektów kultury i edukacji kulturalnej w województwie mazowieckim. **Ponieważ dodatkowo Diagnoza nie dotyczy stanu kultury w tym województwie, ale raczej stanu edukacji kulturalnej w tym regionie, to w przypadku każdego opisywanego poniżej kontekstu starano się uwzględnić te aspekty działań instytucji oraz organizacji, które posiadają, albo mogą potencjalnie posiadać aspekt edukacyjny (a więc na przykład działalność kół zainteresowań, klubów, świetlic, zespołów artystycznych, imprez oświatowych, lekcji muzealnych itd.).** Podobnie jak w przypadku analizy kultury, również tu zdajemy sobie sprawę z niedoskonałości tego ujęcia. **Edukacja kulturalna, edukacja artystyczna, edukacja kulturowa, animacja kulturowa rozwijają się dziś bardzo intensywnie poza kontekstem instytucjonalnym, w często zaskakujących miejscach i formach, z inicjatywy nie tylko instytucji kultury, ale też tych oświatowych, organizacji pozarządowych, niezależnych edukatorów i animatorów.** Co więcej niektóre z ich form nie są

²Informacje za strona internetowa Samorządu Województwa Mazowieckiego (<https://www.mazovia.pl/wojewodztwo/krotko-o-mazowszu/>) oraz za Bank Danych Lokalnych, stan na 2016 rok.

³ Drozdowski R., Fatyga B., Filiciak M., Krajewski M., Szlendak T., *Praktyki kulturalne Polaków*, Toruń, 2014.

wprost powiązane z działalnością artystyczną, ale raczej silnie wintegrowane są w programy nauczania instytucji oświatowych, działalność parafii, Kół Gospodyń Wiejskich czy Ochotniczych Straży Pożarnych. Dlatego też należy traktować poniższe ustalenia jako odnoszące się do jednego, najbardziej tradycyjnego, wymiaru współcześnie realizowanych form działań z zakresu edukacji kulturalnej.

Dodatkowym problemem jest brak kompleksowych badań na temat edukacji kulturalnej w Polsce. Po części tę lukę wypełniają badania diagnostyczne prowadzone w ramach programu *Bardzo Młoda Kultura*, także w województwie mazowieckim⁴ czy badania ogólnopolskie⁵ oraz lokalne na ten temat, ale również w przypadku tego rodzaju analiz nie przewyżczono problemu braku kompleksowych, systematycznie zbieranych informacji na temat interesującej nas tu formy działań.

INSTYTUCJE KULTURY W WOJEWÓDZTWIE MAZOWIECKIM- INFORMACJE OGÓLNE.

W województwie mazowieckim według danych z 2015 roku⁶ działało prawie 1500 różnorodnych instytucji kultury, w tym 282 domy i centra kultury oraz świetlice i kluby; 136 muzeów; 50 galerii sztuki; 34 teatry i instytucje muzyczne; 60 kin i 961 bibliotek. Samorząd Województwa Mazowieckiego (dalej jako SWM) jest organizatorem dla 28 spośród tego rodzaju podmiotów⁷. Należą do nich:

- Państwowy Zespół Ludowy Pieśni i Tańca „Mazowsze” im. T. Sygietyńskiego w Karolinie
- Teatr Polski im. Arnolda Szyfmana w Warszawie
- Teatr Dramatyczny im. Jerzego Szaniawskiego w Płocku
- Warszawska Opera Kameralna
- Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy - Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego
- Muzeum Azji i Pacyfiku w Warszawie
- Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie
- Muzeum Kultury Kurpiowskiej w Ostrołęce
- Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie
- Muzeum Mazowieckie w Płocku
- Muzeum Niepodległości w Warszawie
- Muzeum im. Jacka Malczewskiego w Radomiu
- Muzeum Regionalne w Siedlcach
- Muzeum Romantyzmu w Opinogórze
- Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie
- Muzeum Szlachty Mazowieckiej w Ciechanowie
- Muzeum Wsi Mazowieckiej w Sierpcu
- Muzeum Wsi Radomskiej w Radomiu
- Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
- Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie

⁴ Zob. Stępień A., Kocikowski M., Ochał M., *Raport 1. Edukacja kulturowa w województwie mazowieckim*, Warszawa, 2016 (http://www.mazowieckieobserwatorium.pl/media/_mik/files/4625/zeszytraport2016rozkladowki.pdf)

⁵ Zob. Krajewski M., Schmidt F., *Animacja/edukacja. Możliwości i ograniczenia edukacji kulturowej w Polsce*, Kraków, 2014 (<http://badania-w-kulturze.mik.krakow.pl/2014/12/12/5351/>)

⁶ Dane za raportem GUS: *Kultura w Polsce w 2015 roku*, Warszawa, 2016.

⁷ Rejestr instytucji kultury, dla których organizatorem jest Samorząd Województwa Mazowieckiego, stan na dzień 06.06.17, źródło: http://www.mazovia.pl/downloadStat/gfx/mazovia/pl/defaultaktualnosci/1227/10/1/rik_-stan_na_06.06.2017.xls

- Muzeum Ludowych Instrumentów Muzycznych w Szydłowcu
- Mazowiecki Teatr Muzyczny imienia Jana Kiepury w Warszawie
- Mazowieckie Centrum Sztuki Współczesnej "Elektrownia" w Radomiu
- Instytut Papieża Jana Pawła II
- Europejskie Centrum Artystyczne im. Fryderyka Chopina w Sannikach
- Muzeum Zbrojownia na Zamku w Liwie
- Mazowiecki Instytut Kultury
- Stacja Muzeum

Oznacza to, iż SWM opiekuje się pięcioma instytucjami teatralnymi i muzycznymi; osiemnastoma jednostkami muzealnymi, jedną instytucją zajmującą się sztuką współczesną, jedną biblioteką oraz trzema centrami kultury.

ŚWIETLICE, KLUBY, DOMY I CENTRA KULTURY

Według danych z raportu *Kultura w Polsce w 2015 roku*, na terenie województwa mazowieckiego działają 282 domy i centra kultury, kluby oraz świetlice⁸. Na tę liczbę składa się: 37 centrów kultury; 62 domy kultury; 128 ośrodków kultury; 28 klubów oraz 27 świetlic. Pod względem liczby tego typu instytucji województwo mazowieckie zajmuje siódme miejsce w Polsce, pod względem liczby domów kultury 4, ale już pod względem liczby świetlic dopiero 14. Województwo mazowieckie zajmuje ostatnie miejsce w Polsce, jeżeli chodzi o liczbę tego ostatniego typu podmiotów przypadających na 1000 mieszkańców – wynosi ona 0,0525⁹.

Na terenach miejskich działa 147 placówek będących przedmiotem opisu tej części diagnozy, a wśród nich znajduje się 21 centrów kultury; 49 domów kultury; 58 ośrodków kultury; 18 klubów i jedna świetlica. Z kolei, jeżeli chodzi o wieś, to na tego typu terenach działa 135 omawianych instytucji, na którą to liczbę składa się: 16 centrów kultury; 13 domów kultury; 70 ośrodków kultury; 10 klubów oraz 26 świetlic.

Instytucje tego rodzaju zatrudniają ponad 2500 osób, z czego pracownicy merytoryczni to 1571 osób, zaś instruktorzy oraz animatorzy to 746 osoby.

Przeciętna liczba uczestników imprez w tym typie instytucji wynosiła dla mazowieckiego w 2015 roku 0,7 na jednego mieszkańca, przy średniej dla Polski wynoszącej 1¹⁰.

Na terenie województwa mazowieckiego znajduje się największa liczba kół, klubów i sekcji działających przy domach, centrach kultury w Polsce. Jest ich 2789. Wygląda też na to, że koła teatralne to specjalność mazowieckiego – działa ich tu 204 (prawie dwukrotnie więcej, niż w kolejnych województwach). Bardzo podobna sytuacja jest w przypadku Uniwersytetów Trzeciego Wieku, których na terenie mazowieckiego istnieje 223 oraz filmowych klubów dyskusyjnych, których w tym województwie istnieje 24. Jedynie w przypadku Kół Gospodyń Wiejskich, których na Mazowszu jest 89, mamy do czynienia z sytuacją, w której interesujące nas województwo znajduje się u dołu rankingu określającego liczbę tego rodzaju podmiotów w poszczególnych regionach Polski. Dla przykładu, w województwie podkarpackim tego rodzaju Kół jest 581, zaś w województwie lubelskim 497.

Z kolei, jeżeli chodzi o liczbę uczestników kół, klubów i sekcji, to w 2015 roku wynosiła ona 60586, co dawało województwu mazowieckiemu drugie miejsce w kraju (po województwie śląskim). Mniej więcej połowa (bo 30980) z tych osób to dzieci i młodzież. Mazowieckie przoduje w kraju w liczbie uczestników kół teatralnych (3.002 w 2015 roku) oraz informatycznych (1077 osób); Uniwersytetów Trzeciego Wieku (15781 osób), zaś stosunkowo niską pozycję zajmuje w przypadku uczestniczek Kół Gospodyń Wiejskich (1970 osób.)

⁸ Dane za raportem GUS: *Kultura w Polsce w 2015 roku*, Warszawa, 2016.

⁹ Dane z 2014 roku, na podstawie baz GUS, źródło: <http://www.mojapolis.pl/pointers/map/1186/>

¹⁰ Informacje za: System Monitorowania Rozwoju, GUS, <http://strateg.stat.gov.pl>

Centra i domy kultury oraz świetlice, działające na terenie mazowieckiego zorganizowały w 2015 roku 788 kursów (drugie, pod względem liczebności tego rodzaju inicjatyw, miejsce w kraju). Wśród nich znalazły się kursy plastyczne (jest ich stosunkowo mało, bo 99), nauka gry na instrumentach muzycznych (114); wiedzy praktycznej (44) czy tańca (186). Instytucje kultury organizują także kursy językowe (213), komputerowe (94) oraz te przygotowujące do nauki w szkołach artystycznych (7). Jeżeli chodzi o liczbę osób, które są absolwentami tego typu kursów, to w 2015 roku wynosiła ona 10752 (z czego 6202 osoby, to dzieci i młodzież). Najwięcej osób ukończyło kursy języków obcych (2623 osoby) oraz te nauczające tańca (2359), a także gry na instrumentach muzycznych (1848, z tego 1758 osób, to dzieci i młodzież).

MUZEA

Na terenie województwa mazowieckiego działa 136 muzeów (w tym 33 placówki to oddziały muzealne). Jednostki samorządu terytorialnego prowadzą 75 tego typu instytucji (w tym 24 oddziały muzeów). Warto zauważyć, że aż 71 muzeów, a więc ponad połowa całej liczby tego typu instytucji działających w Mazowieckim znajduje się na terenie Warszawy, zaś dalszych 29 w podregionie wschodnim i zachodnim Warszawy.

Muzea działające w tym województwie w 2015 roku zorganizowały 747 wystaw (w tym 30 te prezentujące kulturę spoza Polski), które obejrzały 9474404 osoby (w tym 990262 to dzieci i młodzież szkolna). W grupach zorganizowanych w 2015 roku zwiedzało mazowieckie muzea 1747415 osób, w tym 990262 to dzieci i młodzież.

Liczba tego typu instytucji w województwie mazowieckim przypadająca na 1000 mieszkańców, wynosi 0,0225 i sytuuje je na 7 miejscu w Polsce¹¹

Jeżeli chodzi o strukturę tematyczną istniejących na terenie województwa mazowieckiego muzeów, to przedstawia się ona następująco: artystyczne – 15; archeologiczne – 2; etnograficzne – 7; skanseny – 3; historyczne – 32; biograficzne – 15; literackie – 3; martyrologiczne – 4; przyrodnicze – 1; geologiczne – 3; techniki i nauki – 13; militarne – 6; interdyscyplinarne – 9; regionalne – 13; muzeum wnętrz – 2; inne – 11.

Muzea działające na terenie województwa mazowieckiego w 2015 roku zorganizowały ponad 42 tysiące wydarzeń oświatowych, w których wzięły udział ponad dwa miliony uczestników. Wśród tego rodzaju wydarzeń część to masowe imprezy plenerowe (to one same zgromadziły ponad 400 tysięcy osób) oraz duże, cykliczne imprezy (uczestniczyło w nich ponad 700 tysięcy osób). Warto jednak zauważyć, iż prawie tak samo liczni byli uczestnicy lekcji muzealnych zrealizowanych w mazowieckim w 2015 roku – było ich ponad 500 tysięcy. Najwięcej uczestników zgromadziły lekcje muzealne w muzeach artystycznych oraz historycznych, odpowiednio 101426 oraz 168613 osób w 2015 roku. Ponad 200 tysięcy osób uczestniczyło też w odczytach i wykładach, zaś 100 tysięcy w warsztatach realizowanych w muzeach.

GALERIE SZTUKI

Na terenie województwa mazowieckiego działa 50 galerii sztuki (z czego aż 42 znajduje się na terenie Warszawy, w podregionie ciechanowskim znajdują się 2 tego typu instytucje, w radomskim-3, z pozostałych podregionach województwa po 1 tego typu placówce), które w 2015 roku zorganizowały prawie 700 wystaw, obejranych przez 1034341 osób. Liczba tego typu instytucji w województwie mazowieckim przypadająca na 1000 mieszkańców, wynosi 0,0097 i sytuuje je na 4 miejscu w Polsce¹².

Państwowe i samorządowe galerie sztuki działające na terenie województwa mazowieckiego zorganizowały w 2015 roku 3770 wydarzeń oświatowych. W działaniach tych wzięło udział w sumie 113961 uczestników, co daje nieco ponad 30 osób na jedno działanie oświatowe. Wśród działań o charakterze oświatowym przeważają warsztaty i lekcje (w 2015 roku odbyło się ich 1568 i wzięło

¹¹ Dane z 2014 roku, na podstawie baz GUS, źródło: <http://www.mojapolis.pl/pointers/map/1186/>

¹² Dane z 2014 roku, na podstawie baz GUS, źródło: <http://www.mojapolis.pl/pointers/map/1186/>

w nich udział prawie 30 tysięcy osób. Warto zauważyć, iż organizatorem aż 395 tego typu warsztatów była warszawska Zachęta; seanse filmowe (których zorganizowano 1012, a uczestniczyło w nich 17849 osób) oraz wykład i prelekcje (tego typu wydarzeń zorganizowano 453 i uczestniczyło w nich 21501 osób. Warto przy tym zaznaczyć, iż aż 222 tego rodzaju spotkania zorganizowała warszawska Zachęta). Oprócz galerii państwowych i samorządowych, organizatorami działań oświatowych były też inne galerie sztuki – podmioty te zorganizowały w 2015 roku – 272 wydarzenia oświatowe, w których uczestniczyło prawie 14 tysięcy osób.

TEATRY I INSTYTUCJE MUZYCZNE

Na terenie województwa mazowieckiego działają 34 teatry (z czego 17 to teatry dramatyczne; 4 – lalkowe; 6 – muzycznych; 5 zaś to filharmonie i orkiestry), posiadające łącznie 18,5 tysięcy miejsc na widowni. Na 1000 mieszkańców w tym województwie przypada 3,4 miejsca na widowni. W 2015 roku dały one prawie 13,5 tysiąca przedstawień, które obejrzało łącznie 3512849 widzów. We wszystkich z wymienionych tu aspektach województwo mazowieckie zajmuje pierwsze miejsce w Polsce. Znajduje się ono z kolei na drugim miejscu, jeżeli chodzi o liczbę teatrów i instytucji muzycznych przypadających na 1000 mieszkańców – liczba ta to 0,0619¹³.

Teatry i instytucje muzyczne działające na terenie województwa mazowieckiego zorganizowały w 2015 roku ponad 1200 wydarzeń, które posiadały walor edukacyjny. Wzięło w nich udział ponad 220 tysięcy osób, wynika z tego, że część z przedsięwzięć miała charakter masowy – tak, jak w przypadku imprez plenerowych (prawie 77 tysięcy uczestników), czy koncertów (56 tysięcy). Wśród nich najczęstszą formą były warsztaty (zorganizowano ich 493, wzięło w nich udział ponad 24 tysiące osób) oraz odczyty i prelekcje (284, w których uczestniczyło ponad 21 tysięcy osób). Nieco mniej popularne były lekcje dotyczące teatru i muzyki (zorganizowano ich w sumie nieco ponad 300, a wzięło w nich udział prawie 9 tysięcy osób).

BIBLIOTEKI

W województwie mazowieckim funkcjonuje 961 bibliotek publicznych (z czego 953 czynnych) oraz 114 punktów bibliotecznych. Na wsiach znajduje się 560 bibliotek, z czego 335 to filie. Warto zauważyć, iż 201 bibliotek publicznych znajduje się w Warszawie, zaś we wschodnim i zachodnim podregionie Warszawy, odpowiednio 145 oraz 124 tego typu instytucje. Z księgozbiorów mazowieckich bibliotek korzystały w 2015 roku 947534 osoby. Na jedną bibliotekę przypada w tym regionie ponad 5,5 tysiąca osób, z czego na biblioteki funkcjonujące na wsi 3412 osoby. Na wsiach czytelnicy to 97 osób na 1000 mieszkańców, zaś w miastach to 222 osoby. Na jedną bibliotekę w mieście przypada 1900 czytelników, a na wsi 331. 93% bibliotek w województwie mazowieckim jest skomputeryzowanych, 99,3% w miastach i 89,1% na wsi.

Biblioteki publiczne zorganizowały w 2015 roku dla swoich społeczności ponad 23 tysiące imprez. Trudno jednak określić, ile z nich miało wymiar oświatowy lub edukacyjny.

KINA

W województwie mazowieckim działa 60 kin posiadających łącznie ponad 200 sal projekcyjnych, na których widowniach może zasiąść 43887 osób. Na 1000 osób w tym województwie przypada 8,2 miejsca na widowni. Zaledwie jedno kino w województwie mazowieckim znajduje się na terenach wiejskich. 32 kina należą do jednostek samorządowych. Warto zauważyć, iż aż 26 kin znajduje się w Warszawie, zaś we wschodnim i zachodnim podregionie Warszawy ulokowanych jest odpowiednio 4 i 9 tego typu placówek, co sprawia, iż w pozostałych częściach województwa znajduje się 21 kin. Warto też zauważyć, że oprócz kin rozumianych jako odrębne instytucje kultury, bardzo intensywnie rozwija się w województwie mazowieckim system dobrze wyposażonych sal kinowych funkcjonujących w innych, niż kina miejscach, organizowane są liczne okazjonalne, plenerowe pokazy filmowe. Dodatkowo w regionie tym realizowany jest projekt, wspierany przez UE, a zatytułowany: *Stworzenie powiązania kooperacyjnego <<Mazowiecki Klaster-Małych Kin Społecznościowych>>*,

¹³ Dane z 2014 roku, na podstawie baz GUS, źródło: <http://www.mojapolis.pl/pointers/map/1186/>

którego najpełniejszą emanacją jest projekt *Kino za rogiem*¹⁴ oraz istnieje *Mazowiecki Fundusz Filmowy*, funkcjonujący przy Mazowieckim Instytucie Kultury. Oba programy znacznie poszerzają obecność wartościowych propozycji filmowych nie tylko w Warszawie, ale również w mniejszych ośrodkach województwa mazowieckiego.

Kina działające w województwie mazowieckim zorganizowały w 2015 roku ponad 1000 wydarzeń nie będących wyłącznie projekcjami filmów, ale przynajmniej potencjalnie, posiadającymi aspekt edukacyjny. Wśród nich znajduje się prawie 800 prelekcji, wykładów i spotkań, które zgromadziły łącznie ponad 110 tysięcy osób oraz prawie 70 konkursów, w których wzięło udział prawie 8 tysięcy osób.

SZKOŁY: KOŁA ZAINTERESOWAŃ I ŚWIETLICE¹⁵

W roku szkolnym 2015/2016 w szkołach województwa mazowieckiego istniało ponad 42 tysięcy kół zainteresowań, które zrealizowały zajęcia pozalekcyjne dla ponad pół miliona uczniów. W Warszawie funkcjonowało prawie 14 tysięcy tego rodzaju kół, w zajęciach których uczestniczyło prawie 200 tysięcy uczniów. Odsetek uczniów biorących udział w tego typu zajęciach wynosi dla Polski 76 %, zaś dla województwa mazowieckiego stanowił w roku szkolnym 2015/2016 – 78,4%¹⁶. Jednocześnie, co warto zauważyć, w Warszawie wynosi on ponad 98%, a z kolei w podregionach województwa jest znaczenie niższe – na przykład w powiecie ciechanowskim szacuje się na nieco ponad 60%; w siedleckim, nieco ponad 65%. Z kolei, jeżeli chodzi o powiaty, w których odsetek uczniów uczestniczących w szkolnych kołach zainteresowań jest najniższy, należy wymienić powiaty: miasta Siedlce (49%); węgrowski (52,2%); nowodworski (53,9%); przasnyski (51,5%); ciechanowski (50,1%).

Jeżeli chodzi o świetlice szkolne, to ostatnie dane na ten temat pochodzą z roku szkolnego 2013/2014 W województwie mazowieckim istniało tego typu miejsc w szkołach ponad 2000.

DZIAŁALNOŚĆ ORGANIZACJI POZARZĄDOWYCH.

Przeglądarka bazy.ngo.pl po wpisaniu słowa „kultura” wskazuje, iż w województwie mazowieckim zajmują się nią organizacje non-profit w liczbie 3.248, zaś w przypadku frazy „edukacja kulturalna” informuje, iż zajmuje się nią w tym województwie 100 podmiotów tego rodzaju. Fraza „edukacja kulturowa” przynosi 55 wyników, „edukacja artystyczna” 34 wyniki, „animacja kulturalna” – 11 wyników, „animacja społeczna” – 10. Na podstawie tych informacji można stwierdzić, iż o ile stosunkowo dużo organizacji pozarządowych działających na Mazowszu zajmuje się szeroko rozumianą kulturą, sztuką, dziedzictwem, to bardzo niewiele do swoich statutów ma wpisane działania o charakterze edukacyjnym oraz animacyjnym.

NOWE FORMY INSTYTUCJONALNE

W województwie mazowieckim, a przede wszystkim w Warszawie, co należy uznać za istotny przymiot, mamy do czynienia z rodzeniem się nowych form organizacji życia kulturalnego, w tym edukacji kulturalnej. Należą do nich niewątpliwie poza-publiczne ośrodki kultury, a więc nowe, nieobecne wcześniej rodzaje instytucji kultury, najczęściej niewielkie, usytuowane przede wszystkim w Warszawie, ale prowadzące bardzo często niezwykle progresywne działania o charakterze edukacyjnym, doskonale i szybko reagujące na potrzeby uczestników. Instytucje te nazwane przez autorów raportu *Prywatne podmioty kultury. Badania na Mazowszu*¹⁷ „centrami czasu wolnego” są coraz liczniejsze (w trakcie badań naliczono ich ponad 300) i prowadzą bardzo zróżnicowaną działalność. Jak piszą autorzy tego opracowania: „Działalność to często połączenie kilku różnych aktywności – kawiarni z księgarnią czy wydawnictwem, galerii z ośrodkiem edukacyjnym, ośrodka warsztatowego z

¹⁴ Zob. <http://www.kinozarogiem.pl/>

¹⁵ Na podstawie tablic do raportu *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2015/2016*, GUS, Warszawa, 2016.

¹⁶ Na podstawie tablic z raportu GUS, *Kapitał ludzki w Polsce w 2015 roku*, Gdańsk, 2016.

¹⁷ *Prywatne pilnie poszukiwane... Badania prywatnych, niepublicznych, rodzinnych ośrodków kultury w województwie mazowieckim przeprowadzone w 2016 roku*, MIK, Warszawa, 2016.

restauracją (...). W trakcie badań odwiedziliśmy 2 galerie sztuki (11,7%), 3 teatry (17,6%), jedno muzeum (5,8%), 4 kawiarnie (23,5%) oraz 7 ośrodków prowadzących działalność edukacyjną i specjalistyczną (41%). Nie oznacza to jednak, że ośrodki zamykają się w wąskich ramach głównej działalności. W swojej ofercie, warsztaty dla dzieci proponuje 58,8% placówek, zajęcia edukacyjne dla dorosłych 41,1%, spotkania otwarte, wykłady oraz prelekcje to również częste elementy programu (47%), podobnie jak spektakle i wernisaże (po 47%). Spotkania z autorami oraz koncerty oferuje 41,1% placówek, pokazy filmowe i projekcje – 11,7%. Ośrodki starają się również rozbudowywać ofertę w zależności od własnych możliwości lokalowych, kadrowych oraz pomysłów twórców i potrzeb odbiorców – 58% z nich, oprócz wyżej wymienionych aktywności, proponuje inne, dodatkowe działania (spotkania klubów, imprezy okolicznościowe, kiermasze i inne).¹⁸ Niezwykle istotne jest również to, iż „(...) osoby korzystające z oferty ośrodka to najczęściej mieszkańcy miejscowości (40% odpowiedzi) oraz sąsiedzi z najbliższej okolicy (22,5%) (...)”¹⁹. Oznacza to, iż instytucje tego rodzaju nie tylko wypełniają znaczącą lukę oferty kulturalnej w najbliższym otoczeniu, ale również są, przynajmniej potencjalnie, podmiotami zdolnymi do wypełniania ról integracyjnych. Powstawanie tego typu instytucji wydaje się być charakterystyczne dla dużych ośrodków miejskich i, jak sugerują niektórzy autorzy²⁰, silnie sprzężone jest z „powrotem do miasta”, a więc z ponownym odkrywaniem znaczenia i roli przestrzeni publicznych i półpublicznych dla społecznej integracji, rozwoju prospołecznych postaw i zachowań, woli bycia z innymi i dla innych. Warto jednocześnie zaznaczyć, iż odbiorcami działań tego typu instytucji są przede wszystkim „nowi mieszkańcy”,²¹ a więc dobrze wykształceni, raczej młodzi, ludzie mieszkający w największych ośrodkach miejskich. Ta kategoria społeczna, choć wypełnia ogromnie istotną rolę dla odradzania się w Polsce „miejskości” (a więc też postaw obywatelskich, tolerancji, solidarności, aktywizmu i woli działania na rzecz dobra wspólnego), ma jednocześnie charakter mono-klasowy, co rodzi niebezpieczeństwo, iż integruje się ona raczej jako osobna grupa, niż sprzyja zwiększaniu stopnia społecznej kohezji.

Zjawisko, o którym tu mowa wydaje się być odpryskiem szerszego fenomenu, który został określony mianem „jaskółek”. Jak piszą autorki raportu poświęconego temu zjawisku: „Jaskółka – to zwiastuny zmian i nowe zjawiska w instytucjach i nieinstytucjach kultury (...) to kiełkujące trendy, które mają potencjał rozwojowy. Wskazują pewne szlaki, kierunki, są przeczuciem zmian”²². Na te nowe trendy składają się między innymi: spółdzielczość; laby; sieciowość; osadzenia w przestrzeni; koncentracja na społeczności; crowdfunding; procesualność; interwencja społeczna; eksperymenty i wiele innych. Autorki raportu zauważają więc nową sytuację, w jakiej znalazły się dziś instytucje kultury, a opisaną wyżej jako „zbędność”. Gwałtowne zmiany społeczne i technologiczne, ale też kulturowe, sprawiają, iż chcąc być potrzebne, podmioty tego rodzaju muszą zmienić formułę swojego działania tak, by lepiej przystawała ona do współczesnych wyzwań. To lepsze przystawanie oznacza zaś najczęściej – silniejsze zakorzenienie instytucji kultury w lokalnych, często sąsiedzkich lub środowiskowych, społecznościach oraz wyeksponowanie integracyjnego, uspołeczniającego charakteru samej kultury. To z kolei oznacza, iż te nowe rodzaje instytucji silnie realizują postulaty edukacji kulturalnej, której podstawową rolą jest dążenie do tego, by jednostki stawały się pełnoprawnymi uczestnikami życia społecznego swoich zbiorowości.

FINASOWANIE KULTURY W WOJEWÓDZTWIE MAZOWIECKIM²³

Przychody instytucji kultury na terenie województwa mazowieckiego w 2015 roku to 1853130 tysięcy, z czego dotacja na działalność podstawową wyniosła 1553780 tysięcy (747070 tysięcy pochodziło z budżetu państwa, zaś 733626 z budżetów JST). Warto zaznaczyć, iż nie ma innego województwa o tak wysokich wydatkach na kulturę, co oczywiście wynika z tego, że liczba instytucji kultury w tym województwie przewyższa dwukrotnie

¹⁸ Ibidem, str. 10-11.

¹⁹ Ibidem, str. 12.

²⁰ Zob. Kubicki P., *Wynajdywanie miejskości. Polka kwestia miejska z perspektywy długiego trwania*, Nomos, Kraków, 2016, str. 225-337.

²¹ Ibidem.

²² Kubecka M., Białek-Graczyk M., *Jaskółki. Nowe zjawiska w warszawskich instytucjach i nie instytucjach kultury*, Warszawa, 2016.

²³ Dane za raportem GUS: *Kultura w Polsce w 2015 roku*, Warszawa, 2016.

liczbę instytucji znajdującego się na drugiej pozycji pod tym względem województwa małopolskiego i prawie sześciokrotnie- liczbę instytucji kultury w województwie opolskim, które zamyka listę województw pod względem liczebności podmiotów zajmujących się kulturą.

W województwie mazowieckim wydaje się nieco więcej pieniędzy przeznaczonych na kulturę w przeliczeniu na jednego mieszkańca niż wynosi średnia ogólnopolska. Gminy w tym regionie wydają na ten cel 162,9 tysięcy w przeliczeniu na jednego mieszkańca (średnia dla Polski to 141,5 tysięcy), zaś powiaty 6,2 tysiąca na jednego mieszkańca (w porównaniu do 4,4 tysiąca w przypadku Polski). Mieszkańcy Mazowieckiego sami wydają też więcej na kulturę, niż robią to Polacy- w 2015 roku było to nieco ponad 115 złotych (w porównaniu do 74 złotych w przypadku średniej wydatków dla Polaków).

Jeżeli chodzi o udział wydatków na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego w wydatkach budżetu jednostek samorządu terytorialnego, to w przypadku województwa mazowieckiego jest on nieco niższy, niż w przypadku średniej dla Polski i wynosił 3,4 % i lokuje to województwo na 7 miejscu w kraju.

Województwo mazowieckie ma specyficzną strukturę wydatków, które JST przeznaczają na kulturę. Największa część budżetu przeznaczana jest na domy i ośrodki kultury, świetlice i kluby (ponad 25%), ale i tak daje to Mazowieckiemu dopiero 14 pozycję w kraju. W drugiej kolejności wydatki przeznaczane są na działalność bibliotek (nieco ponad 19%), co sytuuje to województwo na 7 pozycji w kraju, jeżeli chodzi o odsetek środków przeznaczanych na kulturę. Trzecią pozycję zajmują wydatki na teatry (ponad 15%), co sytuuje to województwo na drugim miejscu w Polsce. Czwarta pozycja to wydatki na muzea (14,8% budżetu) i to jedyna pozycja, w której mazowieckie zajmuje pierwszą pozycję w kraju. Najmniejszy odsetek budżetu przeznaczany jest na galerie i biura wystaw artystycznych (0,1 budżetu), co sytuuje województwo mazowieckie na ostatnim miejscu w Polsce. Podobną pozycję zajmuje Mazowieckie, jeżeli chodzi o finansowanie filharmonii, orkiestr, chórów i kapel – tego typu wydatki to zaledwie 1,5% budżetu przeznaczanego przez JST na kulturę. 3,5 % budżetu na kulturę wydatkowych jest co prawda na finansowanie działalności centrów kultury i sztuki, ale to również dopiero 8 pozycja w kraju.

Ważnym źródłem dofinansowania kultury w województwie mazowieckim są środki pochodzące z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W 2014 roku, jak wskazują dane pozyskane z bazy Moja Polis²⁴, województwo to pozyskało z tego źródła 84351115 złotych – najwięcej ze wszystkich województw i prawie dwukrotnie więcej niż znajdujące się na drugim miejscu w tym zestawieniu województwo małopolskie.

Jak z kolei wskazują wyniki badań nad animacją i edukacją kulturową, dla których istotnym źródłem informacji były dane pochodzące z konkursu MKiDN *Edukacja kulturalna*²⁵, podmioty zarejestrowane w województwie mazowieckim złożyły w tym konkursie w 2012 roku prawie 250 wniosków (z czego ponad 75% to wnioski podmiotów warszawskich), co stanowi ponad 25% aplikacji. Podmioty działające w tym województwie były też bardzo skuteczne w pozyskiwaniu dotacji w konkursie – uzyskało ją prawie 25% aplikujących z tego regionu. Ta wysoka skuteczność (jeżeli ją porównamy choćby ze skutecznością podmiotów z województwa pomorskiego, z których zaledwie 7% uzyskało dotację) wydaje się być pochodną wysokiego wyniku Warszawy (wynosi ona 29%) – miasta, w którym akumulują się wszelkiego rodzaju kapitały niezbędne do tego, by skutecznie ubiegać się o dofinansowanie w ramach analizowanego tu programu, a także wysokiego odsetka aplikujących w tym województwie organizacji pozarządowych.

OCENNA CZĘŚĆ DIAGNOZY

CZYNNIKI SPRZYJAJĄCE ROZWOJOWI EDUKACJI KULTURALNEJ W WOJEWÓDZTWIE MAZOWIECKIM

²⁴ Zob. Dane GUS z 2014, źródło: <http://www.mojapolis.pl/pointers/map/1432/>

²⁵ Krajewski M., Schmidt F., *Animacja/edukacja. Możliwości i ograniczenia edukacji kulturowej w Polsce*, Kraków, 2014 (<http://badania-w-kulturze.mik.krakow.pl/2014/12/12/5351/>)

W tym fragmencie części diagnostycznej staramy się określić czynniki sprzyjające rozwojowi edukacji kulturalnej w województwie mazowieckim. Ich identyfikacja wydaje się być niezbędna do tego, dookreślić podmioty, ale też rozwiązania wspomagające realizację celów MPEK określonych w tym dokumencie.

OBECNOŚĆ SILNEGO OŚRODKA METROPOLITARNEGO

Jak piszą autorzy *Strategii rozwoju kultury w województwie mazowieckim na lata 2014-2020*, w części diagnostycznej tego dokumentu: „W stolicy działa około 1,6 tys. rozmaitych instytucji związanych z kulturą i prowadzonych przez różne podmioty (...) Działa tu ponad 75 wyższych uczelni, pracuje 15 tys. nauczycieli akademickich i studiuje ponad 300 tys. studentów. W Warszawie mają swoje siedziby ogólnokrajowe media: stacje telewizyjne i radiowe, redakcje portali internetowych, redakcje gazet i czasopism o zasięgu krajowym. W Warszawie jest ponad 7 tys. zabytków, w tym ok. 1,6 tys. wpisanych do rejestru zabytków i ok. 200 uznanych za dobra kultury współczesnej. Warszawskie Stare Miasto zostało wpisane na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. W Warszawie co roku organizowanych jest kilkaset cyklicznych wydarzeń i festiwali z dziedziny teatru, filmu, tańca, muzyki poważnej i popularnej, jazzu, nauki, sztuk wizualnych. Kilkadziesiąt z nich ma status międzynarodowy. Około 1,5 tys. warszawskich organizacji pozarządowych działa w obszarze kultury. Na zlecenie zadań organizacjom pozarządowym Miasto i Dzielnice przeznaczają rocznie ok. 30 mln zł. W Warszawie jest ponad 6,5 tys. prywatnych firm kreatywnych: wydawnictw, redakcji, agencji reklamowych, księgarń, pracowni architektonicznych i dizajnerskich, kin, galerii, klubów muzycznych, studiów nagraniowych, fotograficznych i audiowizualnych, zespołów muzycznych, usługodawców w zakresie rzemiosła artystycznego, mody i wizażu, wystawiennictwa itp.”²⁶

Dane te tylko po części odzwierciedlają znaczenie Warszawy dla rozwoju edukacji kulturalnej w tym województwie, wskazując przede wszystkim na ogromny potencjał kulturowy tego miasta. Warto zaakcentować też inne kwestie sprawiające, iż stolica jest niezwykle istotna dla rozwoju tego typu działalności w regionie. Po pierwsze, właśnie to miasto należy uznać za miejsce, w którym szczególnie mocno dostrzega się rolę i znaczenie edukacji kulturalnej. To tu funkcjonuje jedyny systemowy program jej wspierania – *Warszawski Program Edukacji Kulturalnej* (WPEK), to tu, przez Narodowe Centrum Kultury, prowadzony jest od 2015 roku program *Bardzo Młoda Kultura* – ogólnopolskie przedsięwzięcie mające na celu rozwijanie edukacji kulturowej, to tutaj również instytucje kultury – zwłaszcza galerie sztuki i muzea, rozwijają wzorcowe, nowatorskie formy edukacji kulturalnej²⁷. Po drugie – to właśnie w Warszawie – głównie za sprawą instytucji określonych mianem *jaskółek* i *centrów czasu wolnego*, ale też licznych organizacji pozarządowych oraz nowych domów kultury, eksperymentuje się z innowacyjnymi formami animacji i edukacji kulturalnej. Po trzecie wreszcie, w mieście tym istnieje bardzo silne środowisko animatorów i edukatorów, silnie związanych z Instytutem Kultury Uniwersytetu Warszawskiego, Mazowieckim Instytutem Kultury, Narodowym Centrum Kultury, Towarzystwem Działań Twórczych, Stowarzyszeniem Z Siedzibą w Warszawie, Fundacją Klanczyk i wieloma innymi podmiotami. Środowisko, co warto podkreślić, zdolne do kształcenia nowych pokoleń osób zajmujących się edukacją kulturalną, prowadzące intensywną działalność badawczą i wydawniczą propagującą nowe formy działań edukacyjnych oraz promieniujące nie tylko na region, ale również na całą Polskę.

POZIOM ZAMOŻNOŚCI

Rozwojowi działań edukacyjnych oraz uczestnictwu w kulturze sprzyja niewątpliwie sytuacja ekonomiczna, w jakiej znajdują się mieszkańcy danego regionu. W przypadku województwa mazowieckiego zaś, a zwłaszcza w Warszawie, jest ona zaś lepsza niż w przypadku reszty kraju. Dla przykładu: przeciętne wynagrodzenie brutto w województwie mazowieckim wynosiło w 2015 roku 5094,46 (przy średniej dla Polski- 4 150,88) i było

²⁶ *Strategia rozwoju kultury w województwie mazowieckim na lata 2014-2020*, Warszawa, 2013., str. 7-8.

²⁷ Mamy tu na myśli przede wszystkim działalność Zachęty. Narodowej Galerii Sztuki (która to instytucja nie tylko przoduje w liczbie działań edukacyjnych, towarzyszących każdej eksponowanej tu wystawie, ale realizuje również cykl konferencji *Sztuka edukacji*, odbywających się dorocznie w różnych miastach Polski i prezentujących najbardziej progresywne działania z zakresu edukacji kulturowej), Centrum Sztuki Współczesnej (z jego Laboratorium Edukacji Twórczej prowadzonym od lat przez Janusza Byszewskiego i Marię Parczewską) czy Muzeum Narodowe (realizujące od kilku lat niezwykle rozbudowany program edukacyjny, skierowany, co rzadkie w przypadku innych instytucji, do wszystkich grup wiekowych).

najwyższym w kraju: wynosiło prawie o 1000 złotych więcej, niż przeciętne wynagrodzenie w drugim na tej liście województwie śląskim. W przypadku mazowieckiego przeciętne miesięczne wydatki na jedną osobę w gospodarstwie domowym, wynosiły w 2015 roku²⁸ 1370,71 złotych (przy średniej dla Polski, wynoszącej 1091,19 złotych) i sytuowały to województwo na pierwszym miejscu w kraju. Z kolei, jeżeli chodzi o przeciętne wydatki na jedną osobę w gospodarstwie domowym, a przeznaczone na rozrywkę i kulturę, to wynosiły one w 2015 roku 115,19 (przy średniej dla Polski wynoszącej 73,48) i również sytuowały mazowieckie na pierwszym miejscu w kraju²⁹. Jeżeli chodzi o subiektywną ocenę sytuacji materialnej gospodarstw domowych, to w przypadku województwa mazowieckiego 13,2% respondentów określiło ją jako bardzo dobrą (najwyższy odsetek w Polsce), jako dobrą 17,9% zaś 4,2 % jako złą (co sytuuje to województwo na 12 miejscu w kraju). Współczynnik aktywności zawodowej³⁰ w przypadku województwa mazowieckiego wynosi 59,8%, co stawia ten region na pierwszym miejscu w Polsce. Stopa bezrobocia rejestrowanego, wynosiła w 2016 roku w województwie mazowieckim 7,2% (w przypadku Polski- 8,3%), co dawało mu czwarte miejsce w Polsce. (po województwie wielkopolskim; śląskim i małopolskim).

POZIOM KAPITAŁU KULTUROWEGO

Rozwojowi edukacji kulturalnej sprzyja poziom kapitału kulturowego, a więc zasobów kulturowych, którymi dysponuje lokalna społeczność. Kapitał ten tworzą wpływowe instytucje kulturalne, obecność wyższych uczelni, poziom wykształcenia jednostek, a także ich poziom uczestnictwa w kulturze.

Na terenie województwa mazowieckiego nie tylko znajduje się ogromna liczba instytucji kultury, ale, jak pokazują badania są tu również instytucje o znaczącym statusie, uznawane za najważniejsze, najbardziej prestiżowe w kraju. Dla przykładu badania *Wizualne Niewidzialne. Sztuki wizualne w Polsce. Stan, rola i znaczenie*³¹ pokazują, iż w pierwszej piątce najczęściej przywoływanych w ostatnich 5 latach przez prasę instytucji artystycznych w kraju jest tylko jeden podmiot spoza stolicy- *Muzeum Narodowe w Krakowie* (przywoływany w 116 tekstach prasowych), zaś absolutnie dominują instytucje warszawskie: *Zachęta Narodowa Galeria Sztuki* oraz *Muzeum Narodowe*, z których każda obecna jest w analizowanym zbiorze tekstów prasowych prawie 200 razy. Równie często pisze się też o *Muzeum Sztuki Nowoczesnej* (obecne w 141 tekstach). W trakcie analizy prasy zidentyfikowano 9 uczelni artystycznych, których widzialność w dyskursie prasowym jest niezwykle zróżnicowana. Pierwsza na liście uczelnia to warszawska ASP, której poświęcono w ostatnich pięciu latach ponad 20 więcej tekstów (128) niż ostatniej na liście Akademii Sztuki w Szczecinie (6 tekstów). Warszawska uczelnia pojawiała się dodatkowo prawie dwukrotnie częściej w artykułach dziennikarskich niż druga na liście krakowska ASP (74 teksty). Podobną do mediów recepcję świata artystycznego mają również artyści. Wśród instytucji uznawanych przez nich za najważniejsze w Polsce niezwykle silna jest dominacja podmiotów tego typu z Warszawy: to w tym mieście znajduje się co trzecia ze wszystkich 85 wymienionych w trakcie badań kwestionariuszowych instytucji, w tym 4 z 5 podmiotów tego rodzaju uznanych za najważniejsze w Polsce. Ten drobny przykład pokazuje, iż Warszawa to nie tylko stolica administracyjna, ale też kulturowa Polski, posiadająca dodatkowo niezwykle moc przyciągania zarówno twórców, jak i uczestników kultury z całego regionu.

Podobna sytuacja istnieje, jeżeli chodzi o niezwykle ważny element kapitału kulturowego, jakim jest szkolnictwo wyższe. W 2016 roku w Polsce istniało 390 szkół wyższych, z czego aż 94 znajdowały się na terenie województwa mazowieckiego. Dużo istotniejsze jest to, że w województwie tym, według rankingów prowadzonych przez Portal Edukacyjny Perspektywy, znajdują się też najlepsze uczelnie w kraju (z wyjątkiem

²⁸ Informacja za Bank Danych Lokalnych (<https://bdl.stat.gov.pl>), stan na rok 2015.

²⁹ Po części spowodowane było to wysokimi cenami za korzystanie z dóbr kultury w województwie mazowieckim. Dla przykładu w 2016 roku za bilet do kina trzeba było tu zapłacić 20,39 (średnia dla Polski: 18,73, zaś za bilet do teatru 72,95 (średnia dla Polski: 46,62). Informacja za Bank Danych Lokalnych (<https://bdl.stat.gov.pl>), stan na rok 2016.

³⁰ Współczynnik aktywności zawodowej to odsetek osób aktywnych zawodowo wśród ogółu populacji. Informacja za Bank Danych Lokalnych (<https://bdl.stat.gov.pl>), stan - I kwartał 2017.

³¹ Krajewski M., Schmidt F., *Wizualne Niewidzialne. Sztuki wizualne w Polsce. Stan, rola i znaczenie. Raport końcowy*, Warszawa, 2016 (zob. <http://wizualneniewidzialne.pl/raporty/>)

uczelni medycznych, pedagogicznych i AWF-ów, gdzie z kolei dominuje Kraków)³² Na uczelniach wyższych mazowieckiego studiowało w 2016 roku 269 666 tysięcy osób, a 66625 je w tym roku ukończyło³³. Odsetek absolwentów wyższych uczelni na 10 tysięcy mieszkańców Mazowieckiego, w 2016 roku wynosił 124 osoby (przy średniej dla Polski- 95) i sytuował województwo to na drugim, po małopolskim, miejscu w Polsce. Równie wysoki, najwyższy też w Polsce, jest odsetek studiujących. Na 10 tysięcy mieszkańców mazowieckiego przypada 503 studentów (średnia dla Polski- 351), zaś na 10 tysięcy osób w grupie wiekowej 18-24 lata przypada 7715 studiujących (średnia dla Polski to 4975). Jeszcze silniejsza jest przewaga mazowieckiego w przypadku odsetka osób z wyższym wykształceniem³⁴- wynosi on tu 8,8 (średnia dla Polski- 0,3, zaś w przypadku małopolskiego, następnego na liście województwa- 1,3)

POZIOM KAPITAŁU SPOŁECZNEGO- ZAANGAŻOWANIE OBYWATELSKIE

Kapitał społeczny, a więc zaangażowanie obywatelskie, zaufanie, skłonności kooperacyjne, są czynnikami sprzyjającymi rozwojowi edukacji kulturalnej, zwłaszcza, jeżeli będziemy ją rozumieć jako działania na rzecz innych, które mają umożliwić im pełne uczestnictwo w życiu społecznym określonej zbiorowości.

W województwie mazowieckim zarejestrowanych jest 15% wszystkich organizacji pozarządowych działających w Polsce (z czego aż 8% zarejestrowanych jest w Warszawie). Województwo to jest siedzibą 33% wszystkich fundacji działających w Polsce (w tym sama Warszawa to siedziba aż 27% tego typu organizacji w Polsce)³⁵. Na 10000 mieszkańców tego regionu przypada 46 organizacji pozarządowych, przy średniej dla Polski wynoszącej 37³⁶.

W działania na rzecz społeczności lokalnej, według danych z 2013 roku, angażowało się w województwie mazowieckim 15,6% osób (przy średniej dla kraju wynoszącej 15,3%), co daje temu regionowi 8 miejsce w kraju. Mieszkańcy województwa są za to najbardziej aktywni w kraju, jeżeli chodzi o udział w wyborach – w wyborach do Sejmu i Senatu w 2015 roku brało udział prawie 59% uprawnionych (przy średniej dla kraju 51%); w wyborach prezydenckich w 2015 roku uczestniczyło prawie 55% uprawnionych (przy średniej dla kraju wynoszącej 49%), w wyborach do Parlamentu Europejskiego w 2014 brało udział 28% uprawnionych (przy średniej dla kraju wynoszącej 23%). Województwo mazowieckie zajmuje też drugie, po świętokrzyskim, miejsce w kraju, jeżeli chodzi o frekwencję w wyborach samorządowych w 2014 roku- wynosiła ona tu prawie 52% (przy średniej krajowej 47,2%)³⁷.

SILNA OBECNOŚĆ EDUKACJI KULTURALNEJ W DZIAŁANIACH INSTYTUCJI KULTURY ORAZ WOLA JEJ ROZWIJANIA

Jak podkreślają autorzy opracowania *Diagnoza stanu edukacji kulturalnej w województwie mazowieckim. Materiał uzupełniający*, powołując się na przeprowadzone w 2009 roku w województwie mazowieckim badania zatytułowane *Kierunek kultura*: „Edukacja kulturalna w połączeniu z edukacją artystyczną oraz animacją kultury stanowią gros aktywności statutowej badanych instytucji kultury. Te trzy obszary były równocześnie wskazywane najczęściej – po promocji – jako deklarowane kierunki rozwoju tych instytucji”³⁸. Z opracowania tego wynika, iż instytucje kultury są coraz bardziej świadome znaczenia i roli edukacji kulturalnej nie tylko jako jednej z wielu form podejmowanych przez te podmioty aktywności, ale również jako istotnego środka zmiany społecznej, a także narzędzia, za sprawą którego same instytucje kultury stają się istotniejszymi aktorami obecnymi w lokalnych zbiorowościach. Dodatkowo, co już wcześniej podkreślaliśmy, w województwie

³² Zob. <http://www.perspektywy.pl/RSW2016/ranking-uczelni-akademickich/ranking-wg-typow-uczelni>

³³ Informacja za Bank Danych Lokalnych (<https://bdl.stat.gov.pl>), stan na rok 2016.

³⁴ Wskaźnik obliczono jako różnicę między odsetkiem ludności z wykształceniem wyższym (procentowym udziałem ludności w wieku 15-64 lata z wykształceniem wyższym w ogólnej liczbie ludności w tym wieku) według województw a średnią krajową. Informacje o wykształceniu ilustrują poziom wykształcenia ukończonego. Cytat i informacje za Informacja za Bank Danych Lokalnych, (<https://bdl.stat.gov.pl>), stan na rok 2016.

³⁵ Podstawowe dane o sektorze non-profit w 2014 roku, GUS, Warszawa, 2017.

³⁶ System Monitorowania Rozwoju, GUS, <http://strateg.stat.gov.pl>

³⁷ Ibidem.

³⁸ *Diagnoza stanu edukacji kulturalnej w województwie mazowieckim. Materiał uzupełniający*, Warszawa, 2016, str. 3.

mazowieckim, przede wszystkim w Warszawie, istnieje cały szereg inicjatyw, która sprawiają, iż środowisko skupione wokół edukacji kulturalnej zaczyna się integrować. Dużą w tym zasługą WPEK. Jak piszą autorzy raportu *Edukacja kulturowa w województwie mazowieckim*: „Sukces Warszawskiego Programu Edukacji Kulturalnej integrującego środowiska instytucjonalne, oświatowe, pozarządowe i nieformalne jest dla edukatorów i animatorów z całego województwa ważnym przykładem i inspiracją do działania”³⁹. Rozwojowi edukacji kulturalnej sprzyja również coś, co można byłoby określić mianem zwrotu edukacyjnego w kulturze, a które to zjawisko z całą mocą objawiło się podczas Kongresu Kultury 2016. Refleksja nad edukacją kulturalną, wielokrotne podnoszenie znaczenia jej roli dla kulturowego i społecznego rozwoju, a także niezwykle silne akcentowanie potrzeby jej wzmacniania (w tym tworzenia systemowych rozwiązań wspierających tę formę działań w kulturze, wzmacniania kompetencji animatorów oraz edukatorów, propagowania nowoczesnych form edukacji, w tym tych o charakterze animacyjnym itp.) zdominowały obrady Kongresu oraz system wypracowanych po nim rekomendacji⁴⁰. Tego rodzaju, bardzo pozytywny klimat wokół edukacji kulturalnej, coraz powszechniejsze dostrzeganie jej znaczenia i roli to z pewnością czynniki sprzyjające forsowaniu również nowych, instytucjonalnych i strategicznych rozwiązań mogących prowadzić do wzmocnienia roli i egalitarności dostępu do tego rodzaju form aktywności.

EDUKATORZY I ANIMATORZY

Jak zwracają uwagę autorzy raportu *Edukacja kulturowa w województwie mazowieckim*: „Największym atutem edukacji kulturowej w województwie mazowieckim są zaangażowani edukatorzy kulturowi podejmujący różnorodne działania często pomimo niesprzyjających warunków – ograniczeń finansowych, braków infrastrukturalnych i barier formalno-prawnych”⁴¹. Konstatacja ta może oznaczać dwie rzeczy.

Po pierwsze, iż edukacja kulturalna nie jest aktywnością przypisaną do jakiegokolwiek rodzaju instytucji, nie jest ona również działalnością, którą parają się wyłącznie profesjonalni edukatorzy i animatorzy. Przeciwnie, jak zauważają autorzy tego opracowania: „(...) edukacją kulturową zajmują się nauczyciele, instruktorzy zajęć dodatkowych, profesjonalni animatorzy, artyści, aktywiści społeczni, bibliotekarze, muzealnicy, kuratorzy wystaw. W mniejszych miejscowościach funkcję edukatorów kulturowych pełnią również wójtowie i sołtysi, księża i katecheci, strażacy z OSP czy członkinie Kół Gospodyń Wiejskich. Bardzo często okazywało się, że nauczyciele byli jednocześnie instruktorami zajęć w domach kultury, a artyści i pracownicy instytucji kultury część działań realizowali w ramach etatu, część jako członkowie stowarzyszeń”⁴². Nie oznacza to bynajmniej, iż edukacją kulturalną może zajmować się każdy, a jedynie tyle, iż nie jest ona zdefiniowana ani przez sektor, w którym jest ulokowana, ani przez profesję osoby, która się nią para, ale raczej przez praktykowane przez nią metody pracy, narzędzia, po które ona sięga, cele, które zamierza ona osiągnąć. Oznacza to z kolei, iż edukacja kulturalna jest aktywnością silnie spersonalizowaną, zaś jej jakość zależy wprost od umiejętności, kompetencji, wiedzy i doświadczenia tych, którzy się nią parają.

Po drugie, co potwierdzają również ogólnopolskie badania animacji i edukacji, podstawą istnienia, jakości, trwania interesującej nas tu praktyki nie są solidne podstawy instytucjonalne, finansowe, prawne, ale raczej pasja, zaangażowanie i upór osób zajmujących się edukacją kulturalną. Jak można przeczytać w opracowaniu *Mapując edukację kulturową w Polsce*: „(...) w takim kontekście, w którym brakuje dobrych systemowych rozwiązań ogromnie rośnie rola pozytywnych wariatów, a więc osób, których pasja i zaangażowanie, wola działania są substytutem środków finansowych, dobrych praktyk, polityki kulturowej i traktowania kultury na poważnie(...) Oparcie systemu edukacji kulturowej wyłącznie na <<pozytywnych wariatach>> sprawia też, iż jest on ogromnie niestabilny i nie posiada zdolności do reprodukcji się w czasie, że zależny jest w swoim istnieniu od woli i siły nielicznych, zaangażowanych <<odszczepieńców>>. Można mieć oczywiście nadzieję, że

³⁹ Stępień A., Kocikowski M., Ochał M., *Raport 1. Edukacja kulturowa w województwie mazowieckim*, Warszawa, 2016 (http://www.mazowieckieobserwatorium.pl/media/_mik/files/4625/zeszytraport2016rozkladowki.pdf), str. 79.

⁴⁰ *Kongres kultury 2016. Podsumowanie. Diagnoza, Rekomendacje*, Warszawa, 2016, str. 131-133.

⁴¹ Stępień A., Kocikowski M., Ochał M., *Raport 1. Edukacja kulturowa w województwie mazowieckim*, Warszawa, 2016 (http://www.mazowieckieobserwatorium.pl/media/_mik/files/4625/zeszytraport2016rozkladowki.pdf), str. 79.

⁴² Ibidem, str. 33.

na ich miejsce pojawią się nowe osoby, o podobnych cechach, ale chodziłoby raczej o to, by system był zdolny do ich stwarzania, dawał im szanse rozwoju i realizacji pomysłów oraz pasji. Oznacza to przede wszystkim konieczność edukowania – edukatorów, ale też rozwijania sieci współpracy pomiędzy instytucjami zajmującymi się tego rodzaju działalnością”⁴³.

CZNNIKI UTRUDNIAJĄCE ROZWÓJ EDUKACJI KULTURALNEJ W WOJEWÓDZTWIE MAZOWIECKIM

W tej części Diagnozy stanu edukacji kulturalnej na Mazowszu wskazujemy na czynniki utrudniające jej rozwijanie w tym regionie. Część z tych czynników ma charakter regionalny i wyrasta ze specyfiki województwa mazowieckiego, inne mają charakter bardziej uniwersalny i są obecne w każdym z regionów Polski.

PROBLEMY DEFINICYJNE I ICH KONSEKWENCJE

Jak wskazaliśmy na wstępie jednym z problemów, które musi rozwiązać podmiot starający się rozwijać edukację kulturalną jest „polisemia”, a więc konieczność poradzenia sobie z wieloznacznością tego pojęcia, a co za tym idzie z nieokreślonością zakresu działań, ich form oraz efektów, które sprawiają, iż można je uznać za przejawy interesującego nas tu zjawiska. Jak zauważają autorzy cytowanego już raportu *Edukacja kulturowa w województwie mazowieckim* również wśród samych animatorów i edukatorów nie ma co do tego zgody i wskazują na to, iż można wyodrębnić przynajmniej cztery sposoby rozumienia tej kategorii: *edukacja do bycia odbiorcą kultury; edukacja do tworzenia kultury; edukacja jako narzędzie zmiany; edukacja jako narzędzie autoekspresji*⁴⁴. Jednocześnie, według autorów tego opracowania, wśród animatorów i edukatorów przeważa przekonanie, iż edukacja kulturalna to przede wszystkim edukowanie do kultury w wąskim rozumieniu tego słowa (a więc do kultury tożsamej z aktywnościami artystycznymi), przygotowywanie do uczestnictwa w niej, bardziej, niż edukowanie poprzez kulturę, a więc wykorzystywanie edukacyjnego potencjału kultury do realizacji celów edukacyjnych. Jednocześnie autorzy raportu zwracają uwagę na niezwykle ciekawą prawidłowość: „(...) bardzo duża część edukatorów kulturowych biorących udział w badaniu działa mniej lub bardziej świadomie według filozofii edukowania do kultury niż przez kulturę. Wydaje się, że ta tendencja jest związana z wielkością miejscowości i dostępem do tzw. kultury wysokiej – w byłych miastach wojewódzkich, w których z reguły funkcjonują centra kultury, kina, teatry i galerie sztuki, edukacja kulturowa jest rozumiana częściej jako edukacja kulturalna, artystyczna. Z kolei w miejscowościach małych – często oddalonych od instytucji kultury, w których oferta kulturalna jest zdecydowanie mniejsza – mianem edukacji kulturowej określa się jakiegokolwiek formy aktywizacji mieszkańców.”⁴⁵. Tego rodzaju zależność wydaje się wynikać z tego, że edukacja kulturalna w małych ośrodkach bardziej zbliża się do proponowanego w tym dokumencie rozumienia tej kategorii, ponieważ nie funkcjonuje tu jako osobna, silnie sprofesjonalizowana forma aktywności, z której korzysta się, jak z każdej innej usługi. Przeciwnie – jest ona niezwykle silnie sprzężona z innymi formami życia lokalnej zbiorowości, a przy niedostatku instytucji kultury, wypełnia ona cały szereg innych ról i funkcji, niż tylko przygotowanie do odbioru wąsko rozumianej kultury.

Podawane tu przykłady kłopotów z rozumieniem znaczenia kategorii edukacja kulturalna nie powinny być traktowane jako problem definicyjny, interesujący i ważny wyłącznie dla akademików, badaczy edukacji kulturalnej czy też dla filologów. Przeciwnie, niejednoznaczność tej kategorii pociąga za sobą ogromne kłopoty z określeniem instytucjonalnego umiejscowienia edukacji kulturalnej, wskazania podmiotów odpowiedzialnych za jej rozwijanie oraz za określanie jej celów. Sprawia ona także, iż nie istnieją akceptowane powszechnie kryteria oceny jakości działań edukacyjnych oraz ramy profesjonalizacji osób, które się nią zajmują. Sytuacja ta ma oczywiście swoje dobre strony – edukacja kulturalna jako swoista „ziemia niczyja” jest dzięki niej niezwykle inkluzyjna, otwarta na eksperymenty, nie wyklucza jakiegokolwiek formy działania jako potencjalnego narzędzia, prawie każdy może się nią zajmować.⁴⁶ Tego rodzaju pozytywne strony otwartości pojęcia edukacja kulturalna

⁴³ Na ten temat zob. Krajewski M., *Mapując edukację kulturową w Polsce. Od metafor do systemowych rozwiązań* [w:] *Projekt edukacja artystyczna*, Imielska J., Ryczek J. (red.), Poznań, 2015, str. 19-27.

⁴⁴ Ibidem, str. 36-40.

⁴⁵ Ibidem, str. 27-28.

⁴⁶ I prawie każdy, jak pokazują badania, się nią zajmuje, zob. Krajewski M., Schmidt F., *Animacja/edukacja. Możliwości i ograniczenia edukacji i animacji kulturowej w Polsce*, Warszawa, 2014.

nie powinny jednak przysłaniać tych negatywnych. Do tych ostatnich zaś należą niewątpliwie: spychanie edukacji kulturalnej na margines społecznego zainteresowania, separowanie edukacji kulturalnej (jako wieloznacznej, trudno kwantyfikowalnej formy działań) od edukacji formalnej, polityki społecznej, rozwoju lokalnego; brak systematycznej i wyczerpującej wiedzy na temat edukacji kulturalnej; brak wsparcia i systemowych rozwiązań wspierających tego rodzaju działania edukacyjne; traktowanie edukacji kulturalnej jako zasadniczo zbędnej formy aktywności i spychanie jej do sektora prywatnego, redukującego ją do edukacji artystycznej lub atrakcyjnej formy spędzania czasu wolnego itd..

PROBLEMY INSTYTUCJONALNE UTRUDNIAJĄCE ROZWÓJ EDUKACJI KULTURALNEJ

Niezwykle istotnym problemem utrudniającym rozwój edukacji kulturalnej w województwie mazowieckim jest brak spójnej polityki, na której można byłoby ten proces wesprzeć. O ile, jak zauważają autorzy raportu *Kultura w dokumentach strategicznych województwa mazowieckiego*, kultura, w bardzo zróżnicowanej co prawda postaci, jest obecna we wszystkich powiatowych dokumentach strategicznych, to jednocześnie zauważają, iż edukacji kulturalnej w niej nie ma w ogóle⁴⁷. Konsekwencją tej nieobecności edukacji kulturalnej jako zauważalnego i istotnego przedmiotu polityki władz lokalnych jest cały szereg niekorzystnych zjawisk, wśród których należy wymienić: brak ciał i struktur koordynujących działania z zakresu edukacji kulturalnej w województwie, ale też w poszczególnych powiatach oraz gminach; redundancja i chaotyczność w dotowaniu działań edukacyjnych; brak jasnych kryteriów oceny jakości działań z zakresu edukacji kulturalnej; brak współpracy pomiędzy instytucjami, które za pośrednictwem edukacji kulturalnej mogłyby realizować swoje cele; brak platform wymiany doświadczeń z zakresu edukacji kulturalnej pomiędzy osobami, które się nią zajmują w obrębie województwa mazowieckiego.

Innym problemem wynikającym z braku spójnej polityki rozwoju edukacji kulturalnej i w województwie i składających się nań powiatach oraz gminach jest doraźność i niesystematyczność wsparcia dla edukacji kulturalnej w województwie mazowieckim. Problem ten szeroko opisywany w wielu miejscach sprowadza się do tego, że realizowane w logice projektowej działania edukacyjne, z konieczności muszą prowadzić do nieciągłości i krótkotrwałości procesów edukacyjnych, a więc w istocie nie pozwalają w pełni urzeczywistniać ich potencjału, bo do tego trzeba czasu, stałej pracy w tym samym środowisku. Problem projektowości i nieciągłości działań edukacyjnych to również problem niepewność i poczucia niekonsekwencji działania jako stały rys doświadczenia edukatorów oraz animatorów⁴⁸.

Dodatkowym problemem, o szerszym i bardziej uniwersalnym charakterze jest *sektorowość* myślenia o życiu społecznym, która sprawia, iż edukacja kulturalna, jako praktyka obecna w wielu miejscach, w istocie przestaje być ulokowana gdziekolwiek. Problemem jest zwłaszcza to, co można nazwać *monopolem edukacyjnym* oraz *monopolem kulturalnym*. To pierwsze zjawisko, szeroko opisywane w raporcie *Współpraca szkół z podmiotami zewnętrznymi*⁴⁹ polega na przekonaniu, że ponieważ szkoła jako instytucja została powołana do tego, by

⁴⁷ Pietraszko A., Wittels K., *Kultura w dokumentach strategicznych województwa mazowieckiego*, Warszawa, 2016.

⁴⁸ Jak można przeczytać w cytowanym wyżej raporcie *Animacja/edukacja...*: „Zjawisko to określane mianem grantowy albo projektozy jest szeroko rozpoznanym problemem w sektorze kultury, z którym borykają się edukatorzy, co znajduje odzwierciedlenie w przeprowadzonych przez nas badaniach. W ich trakcie zidentyfikowaliśmy też cały szereg negatywnych skutków, jakie sytuacja ta za sobą niesie. Do najpoważniejszych z nich należą: (a) brak kontroli nad tym, co się robi (ośrodek tej kontroli jest umiejscowiony poza zasięgiem animatorów i edukatorów, tam, gdzie decyduje się o przyznawaniu grantów. To z kolei sprawia, iż realizowane są tylko takie przedsięwzięcia, na które otrzymuje się pieniądze, a nie te, które uznaje się za najbardziej wartościowe, czy te, które chciałoby się kontynuować); (b) specyficzne strategie dostosowawcze (np. składa się jednocześnie kilkanaście aplikacji grantowych, tak aby zabezpieczyć możliwość funkcjonowania stowarzyszenia lub fundacji, co sprawia, iż realizuje się projekty przypadkowe i słabej jakości); (c) marnotrawienie środków grantowych; (d) efekt Mateusza (zwycięskie w rywalizacji o granty są przede wszystkim te podmioty, które już je wcześniej otrzymały i które, zgodnie z zasadą the winner takes it all, są niezwykle efektywne w pozyskiwaniu środków dotacyjnych, a tym samym pozbawiają dostępu do nich inne podmioty); (e) brak szans na poprawę jakości projektów – grantowa nie pozwala na korygowanie popełnianych błędów, bo faworyzuje działania o charakterze jednorazowym i krótkotrwałym, zwłaszcza że zwykle słaby nacisk kładzie się na merytoryczną ewaluację zrealizowanych działań); (f) brak konsekwencji (grantodawca nie jest zainteresowany podtrzymywaniem wartościowych i ważnych dla lokalnej społeczności przedsięwzięć, które sam w przeszłości sfinansował, nie ma też wiedzy na temat tego, które z nich okazały się wartościowe, a które niekoniecznie)” zob. Krajewski M., Schmidt F., *Animacja/edukacja*, op.cit., str. 47-48.

⁴⁹ Hernik K., Solon-Lipiński M., Stasiowski J., Sijko K., Jabłkowski S.G., Walczak A., *Współpraca szkół z podmiotami zewnętrznymi. Raport z badania otoczenia instytucjonalnego przedszkoli, szkół podstawowych i gimnazjów*, Warszawa, 2012.

edukować, to każdy inny podmiot, który stara się realizować działania o charakterze edukacyjnym jest traktowany jako zagrożenie, albo przynajmniej jako mniej kompetentny i skuteczny w swoich działaniach, niż placówki oświatowe. To drugie zjawisko, obecne w instytucjach kultury, owocuje z kolei przekonaniem, iż miejscem kultury są tylko i wyłącznie te podmioty, które zostały powołane do realizacji zadań związanych z jej tworzeniem upowszechnianiem, ochroną, zaś każde złamanie tej zasady uznawane jest za zagrażające dla samej instytucji kultury. Efektem obu tych monopolii jest nie tylko konserwizm instytucji edukacyjnych w kwestiach kulturalnych oraz konserwizm instytucji kultury, jeżeli chodzi o edukację, ale również brak faktycznej współpracy pomiędzy oświatą i kulturą, których współpraca niezbędna jest, by dla rozwijania edukacji kulturalnej. Jeżeli zaś do tego współdziałania dochodzi, to ma ono najczęściej albo charakter jednostronny i polega na świadczeniu na rzecz szkoły usług kulturalnych przez instytucje kultury, albo przyjmuje postać czysto instrumentalną (polegającą na wymianie zasobów), albo *taktyczną* (jak dzieje się wówczas, gdy szkoła potrzebuje wsparcia NGO zajmującego się kulturą, by otrzymać dotację niedostępną dla placówek oświatowych)⁵⁰. Stan ten pogłębiają również inne problemy- wśród których warto wskazać brak zachęt i struktur wzmacniających współpracę pomiędzy instytucjami kultury oraz tymi o charakterze oświatowym, a także na nieobecność podmiotów zdolnych do pośredniczenia pomiędzy różnymi sektorami życia społecznego w taki sposób, by możliwe było koordynowanie ich działań tak, by efektywniej realizować zbiorowe, społecznie użyteczne cele.

Konsekwencją ulokowania edukacji kulturalnej na styku różnych sektorów i sfer życia społecznego jest jej ograniczona autonomia, polegająca na wysokim stopniu zależności od instytucji, dla których nie jest ona priorytetowym celem działania. Skutkuje to tym, iż edukatorzy i animatorzy zmuszeni są do realizacji takich działań, które urzeczywistniają raczej partykularne zadania, korzystne dla samych instytucji, ale jednocześnie niezwykle instrumentalizujących edukację kulturalną, sprowadzających ją do roli środka budowy widowni, promowania instytucji czy do wymiaru prezentacyjnego, którego celem jest uświetnienie uroczystości szkolnych, obchodów lokalnych świąt i festynów, itd.⁵¹.

Dużo istotniejszą konsekwencją tej swoistej bezdomności edukacji kulturalnej jest nie tylko jej niski poziom czy skolonizowanie jej obszaru przez komercyjne agencje impresaryjne świadczące na rzecz szkół usługi kulturalne w postaci koncertów, pokazów i warsztatów, ale też, a może przede wszystkim brak egalitarności w dostępie do edukacji kulturalnej. Mówiąc jeszcze inaczej, na skutek braku systemowych rozwiązań wspierających ją w lokalnych zbiorowościach jednostki posiadają zróżnicowane szanse na dostęp do edukacji kulturalnej. Szanse te są one funkcją zamieszkania, zamożności, kapitału kulturowego, ale również szczęścia i trafu. W rezultacie edukacja kulturalna trafia do tych osób, które jej najmniej potrzebują: do już wyedukowanych, aktywnych i wyposażonych w znaczne zasoby kompetencji i umiejętności, nie zaś do tych, dla których stanowiłaby ona szansę na pełniejsze uczestnictwo w życiu społecznym. W rezultacie edukacja kulturalna staje się rodzajem ambitnej rozrywki dla uprzywilejowanych, a co za tym idzie jednym z wielu mediów reprodukcji nierówności, nie zaś ich zmniejszania.

Ponieważ edukacja kulturalna jest niczyja, to nie jest ona również przedmiotem systematycznego namysłu oraz badań prowadzonych w województwie mazowieckim. Brakuje więc jakiegokolwiek systemu monitorowania, diagnozowania oraz ewaluacji działań z zakresu edukacji kulturalnej, nie tylko w tym regionie zresztą, ale też w całej Polsce. Nawet najlepsze badania poświęcone tej problematyce, a sporo takich w ostatnich latach w mazowieckim zrealizowano, nie zastąpią ciągłego procesu zbierania i analizowania informacji na ten temat. Jego brak skutkuje tym, że trudno jest w sposób wyczerpujący określić stan, w jakim znajduje się edukacja kulturalna, wyznaczyć najbardziej pożądane kierunki jej rozwijania, zaś podejmowane działania mające ją wspierać są doraźne i niesystematyczne, często redundantne i dosyć przypadkowe.

⁵⁰ Na temat współdziałania międzysektorowego zob. Stępień A., Kocikowski M., Ochał M., *Raport 1. Edukacja kulturowa w województwie mazowieckim*, Warszawa, 2016 (http://www.mazowieckieobserwatorium.pl/media/_mik/files/4625/zeszytraport2016rozkladowki.pdf); *Raport roczny z realizacji Programu Bardzo Młoda Kultura*, Warszawa, 2016.

⁵¹ Na problem ten bardzo często zwracają uwagę i nauczyciele zajmujący się nauczaniem przedmiotów artystycznych, jak i edukatorzy oraz animatorzy zatrudnieni w lokalnych instytucjach kultury. Zob. Krajewski M., Schmidt F., *Muzyka i plastyka w Polskich szkołach podstawowych i gimnazjalnych*, Warszawa, 2013; Krajewski M., Schmidt F., *Animacja/edukacja. Możliwości i ograniczenia edukacji i animacji kulturowej w Polsce*, Warszawa, 2014.

W wielu miejscach *Diagnozy stanu edukacji kulturalnej w województwie mazowieckim* podkreślaliśmy ogromną przepaść pomiędzy Warszawą, a pozostałymi regionami Mazowsza w zasadzie pod każdym względem: poczynając od liczby instytucji kultury, pieniędzy przeznaczanych na kulturę przez władze samorządowe i skuteczności ich pozyskiwania przez edukatorów i animatorów, a kończąc na stopniu progresywności, nowatorstwa i różnorodności form działań edukacyjnych. Tego rodzaju przewaga Warszawy nie jest oczywiście zjawiskiem jednoznacznym. Obecność silnego, wpływowego ośrodka będącego stolicą i województwa i kraju, może być źródłem uprzywilejowanej pozycji całego regionu. Chodzi przede wszystkim o to, że akumulacja w tym mieście wszelkich możliwych do pomyślenia kapitałów (poczynając od tego ekonomicznego, a kończąc na wysokich kompetencjach kulturowych jednostek tu pracujących), posiadanie przez Warszawę statusu jedyne miasta w Polsce, które można nazwać globalnym⁵², obecność w nim ogólnopolskich i światowych koncernów medialnych, wielkiej polityki, najważniejszych instytucji artystycznych w kraju, sprawia, iż miasto to ma wszelkie potencje ku temu, by rodziły się w nim innowacje i pozytywne zmiany społeczne, promieniujące najpierw na region, a potem na cały kraj. Jak wspominaliśmy już wyżej (zob. fragment: *Obecność silnego ośrodka metropolitarne*) dzieje się tak również w przypadku edukacji kulturalnej. Jednocześnie i z drugiej strony rewersem tych pozytywnych zjawisk jest *zasysanie* przez ten silny ośrodek miejski wszelkich zasobów, co prowadzi w konsekwencji do *pustynnienia* pod względem kulturowym regionów, w których zasoby te pierwotnie były ulokowane⁵³. Dodatkowo, co obecne jest niezwykle silnie w przypadku pozyskiwania środków z programów ogólnopolskich, zjawisko to powoduje efekt Św. Mateusza, a więc prowadzi do narastającej przewagi tych podmiotów, które i tak, już posiadają zasoby nieporównywalne z tymi, którzy działają w regionach peryferyjnych. Jak pokazują z kolei cytowane już badania *Animacja/edukacja*, metropolizacja niesie za sobą dwa inne negatywne zjawiska.

Pierwszym z nich jest reprodukcja nierówności rozwojowych przez programy dotacyjne mające je zmniejszać. Jak piszą autorzy raportu: „Ponad 3/4 podmiotów, których wnioski grantowe zostały przez nas przeanalizowane, planuje zrealizować swoje przedsięwzięcia tam, gdzie ulokowana jest ich siedziba (...) Można tę tendencję traktować jako pozytywną, o ile uznamy, iż warunkiem skuteczności działań edukacyjnych, a zwłaszcza tych o animacyjnym charakterze, jest to, by podmiot je realizujący dobrze znał środowisko, w którym na co dzień funkcjonuje. Równocześnie jednak tendencja ta może być też niepokojąca. Jeżeli bowiem zestawimy powyższe informacje z danymi na temat tego, gdzie składane są analizowane przez nas wnioski i gdzie znajdują się instytucje, których projekty uzyskały najwyższą ocenę i dotację, to okaże się, że to pozytywne na pierwszy rzut oka zjawisko jest jeszcze jedną emanacją rozwojowych dysproporcji obecnych w Polsce i je wzmacnia. Sprawia ono bowiem, iż działania edukacyjne są nadreprezentowane w dużych ośrodkach, a więc tam, gdzie działa wiele prężnych podmiotów zdolnych do podejmowania tego typu aktywności i osiągania w nich sukcesu, a niedoreprezentowane tam, gdzie takich instytucji brakuje”⁵⁴.

Drugim niepokojącym zjawiskiem, jakie niesie za sobą metropolizacja jest to, że przejawia się ona też „(...) w wyjeżdżaniu zdolnych edukatorów i animatorów do większych ośrodków: zjawisko to dostrzega 60% reprezentantów podmiotów aplikujących w programie Ministra, a w przypadku mniejszych ośrodków odsetek ten jest jeszcze wyższy. Wprawdzie tego typu procesy nie zawsze są uważane przez uczestników badania za problem dla prowadzonej działalności, ale wynika to po części z przekonania, że najlepszymi wykonawcami działań są i tak ci z dużych ośrodków, których przedstawiciele usiłuje się sprowadzić do udziału w swoim przedsięwzięciu – co ponownie wydaje się przejawem opisywanych wcześniej zjawisk metropolizacyjnych”⁵⁵.

Zróżnicowanie regionalne nie objawia się jednak tylko i wyłącznie w ogromnych dysproporcjach pomiędzy Warszawą, a innymi ośrodkami tego województwa, ale również, a może przede wszystkim w sporych różnicach pomiędzy poszczególnymi jego powiatami. Zróżnicowania te mają zresztą często zaskakujący charakter –

⁵² Warszawa jest jedynym polskim miastem w rankingu ATK Kearney Global City Index i w 2016 roku zajmowała w nim 54. pozycję (zob. <https://www.atkearney.com/documents/10192/8178456/Global+Cities+2016.pdf/8139cd44-c760-4a93-ad7d-11c5d347451a>)

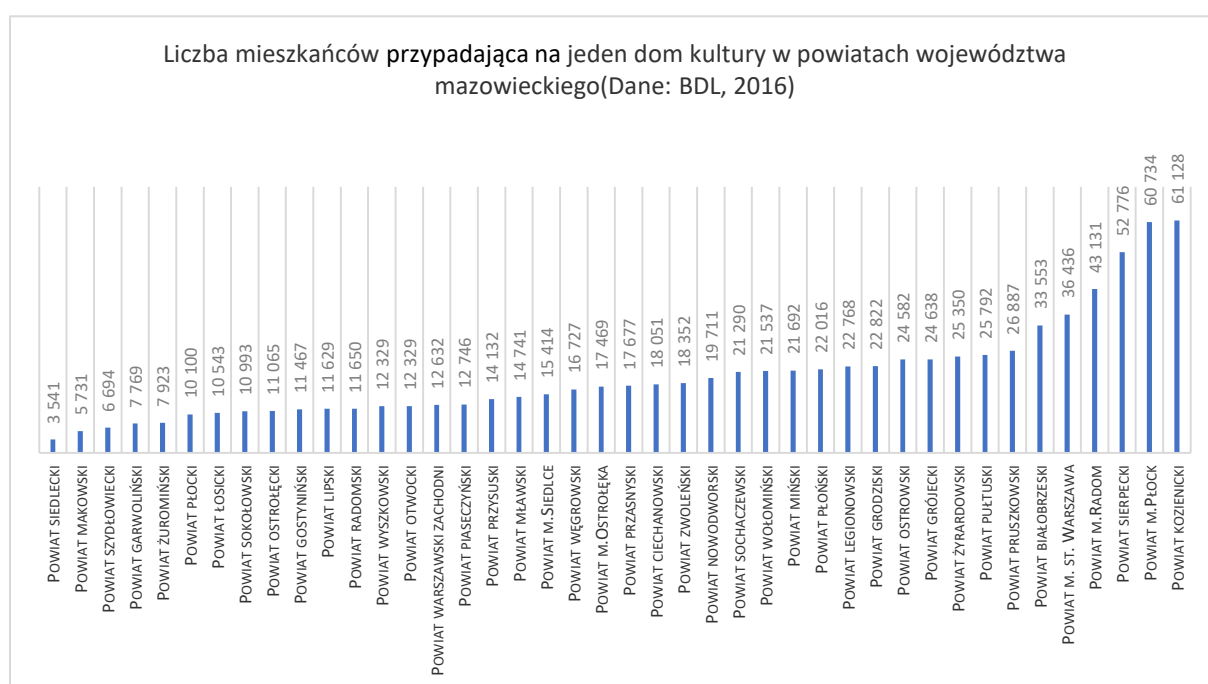
⁵³ Zob. Krajewski M., *Metropolizacja* [w:] *Kongres kultury 2016. Podsumowanie. Diagnoza, Rekomendacje*, Warszawa, 2016, str. 106-116.

⁵⁴ Krajewski M., Schmidt F., *Animacja/edukacja*, op.cit. str. 25.

⁵⁵ Ibidem, str. 25-26.

zwłaszcza w odniesieniu do pozycji Warszawy. Okazuje się bowiem, że choć jej dominacja pod względem kulturotwórczym, innowacyjnym, siły przyciągania trudna jest do podważenia, to w odniesieniu do niektórych wymiarów liczne powiaty tego regionu są w lepszej sytuacji od powiatu miasta stołecznego Warszawy. Jak dodatkowo pokażemy- zintegrowany wskaźnik potencjału rozwijania edukacji kulturalnej dowodzi, iż Warszawa wcale nie zajmuje najwyższej pozycji wśród powiatów województwa mazowieckiego⁵⁶.

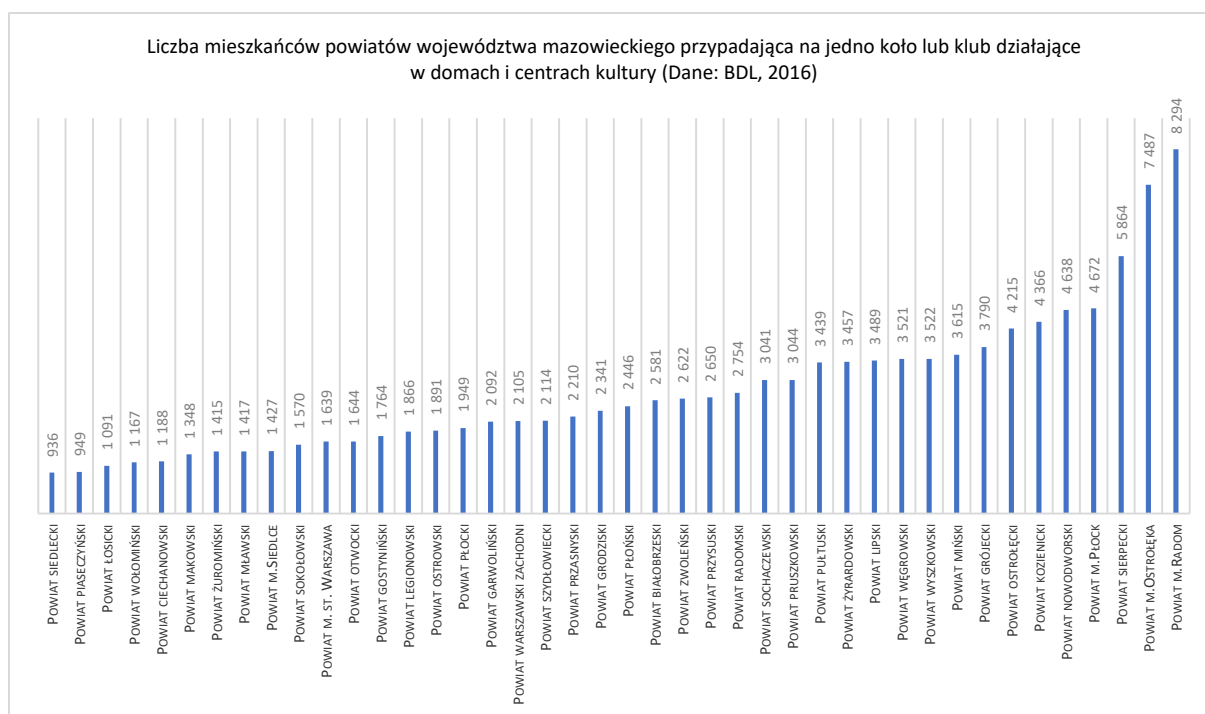
Ważnymi instytucjami, w których toczą się działania z zakresu edukacji kulturalnej są domy i centra kultury, świetlice oraz kluby prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego. Liczba mieszkańców powiatu przypadająca na jedną tego typu placówkę jest niewątpliwie dobrym wskaźnikiem dostępności działań edukacyjnych w poszczególnych regionach województwa. Jak można dostrzec na poniższym wykresie, omawiany tu typ instytucji najbardziej dostępny jest w powiecie siedleckim, najmniej zaś w kozienickim. Dużo bardziej istotne jest to, że te w tym ostatnim powiecie liczba osób przypadająca na jeden dom lub centrum kultury jest siedemnastokrotnie wyższa niż w przypadku tego pierwszego. Warto również zauważyć, iż Warszawa zajmuje w tym zestawieniu dopiero pozycję piątą od końca.

Wykres 1: Liczba mieszkańców powiatów województwa mazowieckiego przypadająca na jeden dom kultury (Dane: BDL, 2016)

Istotnym aspektem działań edukacyjnych jest aktywność kół i klubów działających w domach i centrach kultury. Również w tym przypadku – różnice w liczbie mieszkańców przypadających na jedną z tego rodzaju form aktywności są ogromne.

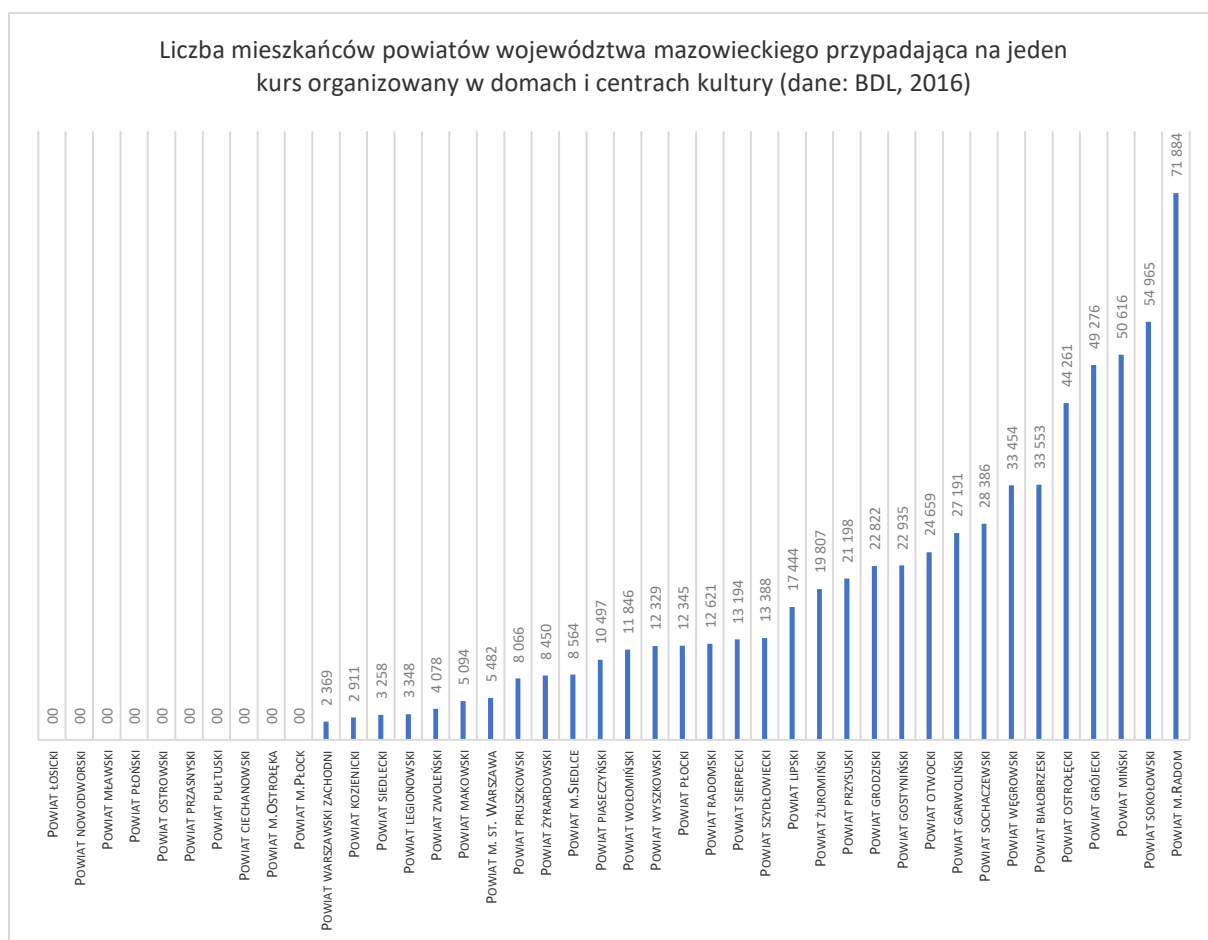
⁵⁶ Rozpoczynając przedstawienie zestawień na temat zróżnicowań regionalnych, należy pamiętać, iż opierają się na danych pochodzących z często krytykowanych form sprawozdawczości jednostek samorządu terytorialnego oraz instytucji kultury. Nie należy więc im bezkrytycznie ufać, ale raczej traktować jako zaproszenie do bardziej pogłębionych analiz oraz lobbowania na rzecz poprawy jakości sprawozdawczości. Na temat problemów ze statystykami dotyczącymi kultury zob. Kowalik W., Malczyk K., Maźnica Ł., Knaś P., Stępiak W., Dułian L., *Nowa sprawozdawczość instytucji kultury*, Kraków, 2015.

Wykres 2: Liczba mieszkańców powiatów województwa mazowieckiego przypadająca na jedno koło lub klub działające w domach i centrach kultury (Dane: BDL, 2016)

W najlepszej sytuacji znajduje się powiat siedlecki, ale warto zauważyć, iż niezwykle poprawia się pozycja Warszawy, zajmującej 11 pozycję w tym zestawieniu – oznacza to, iż pomimo małej liczby domów kultury, prowadzą one w tym powiecie niezwykle aktywną działalność, jeżeli chodzi o obecne w nich koła i kluby.

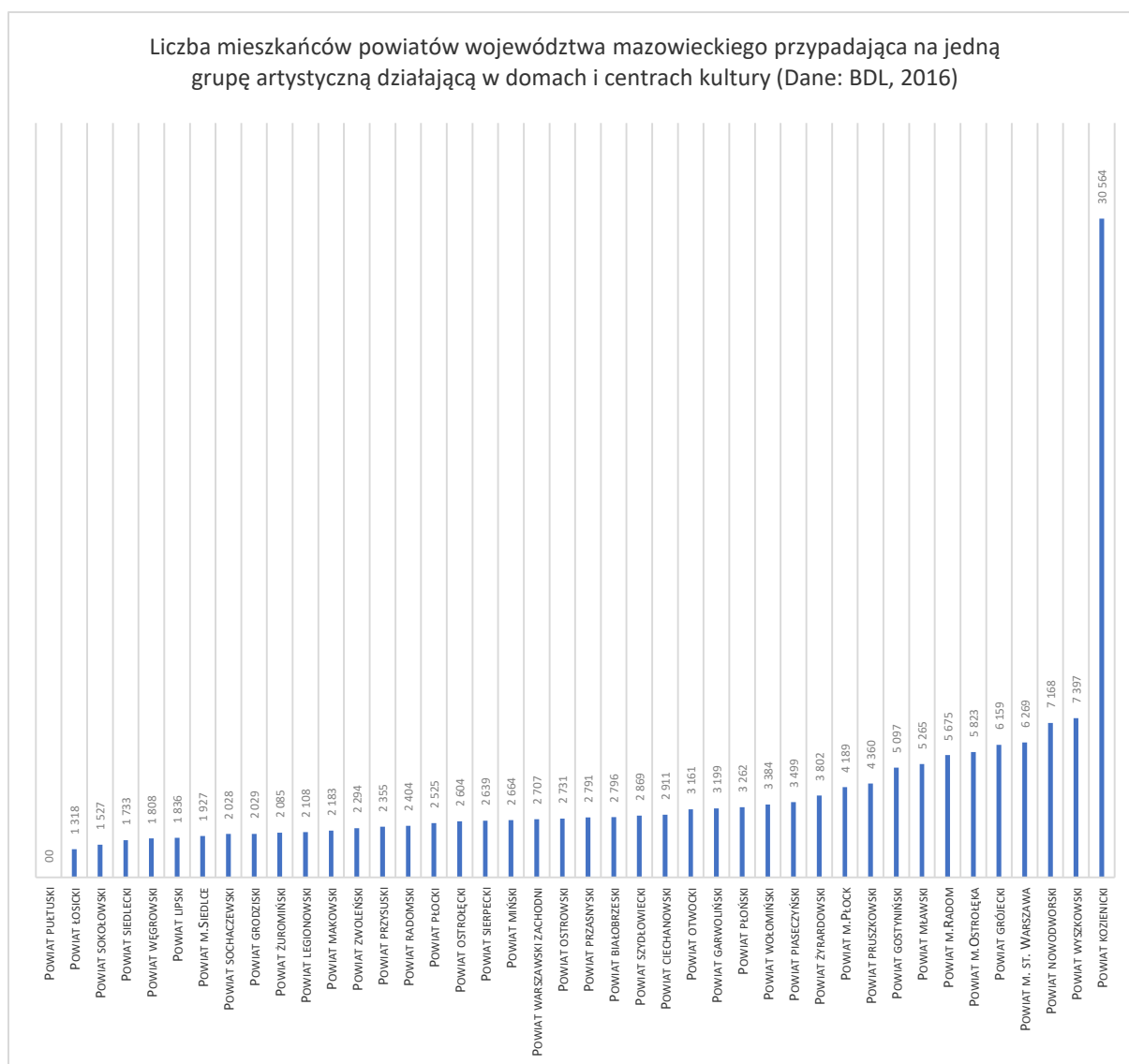
Domy kultury to również podmioty organizujące różnorodne kursy (poczynając od tych językowych, a kończąc na zajęciach artystycznych). Poniższy wykres pokazuje, ilu mieszkańców przypada na jeden tego rodzaju kurs organizowany przez domy i centra kultury.

Wykres 3: Liczba mieszkańców powiatów województwa mazowieckiego przypadająca na jeden kurs organizowany w domach i centrach kultury (dane: BDL, 2016)

Jak wynika z prezentowanych tu danych, w przypadku 10 powiatów działające w nich domy i centra kultury nie organizują jakichkolwiek kursów (albo nie informują o tym fakcie w swoich sprawozdaniach), zaś różnica w liczbach osób przypadających na jeden kurs w powiecie warszawskim zachodnim i powiecie miasta Radomia jest ponad 30-krotna.

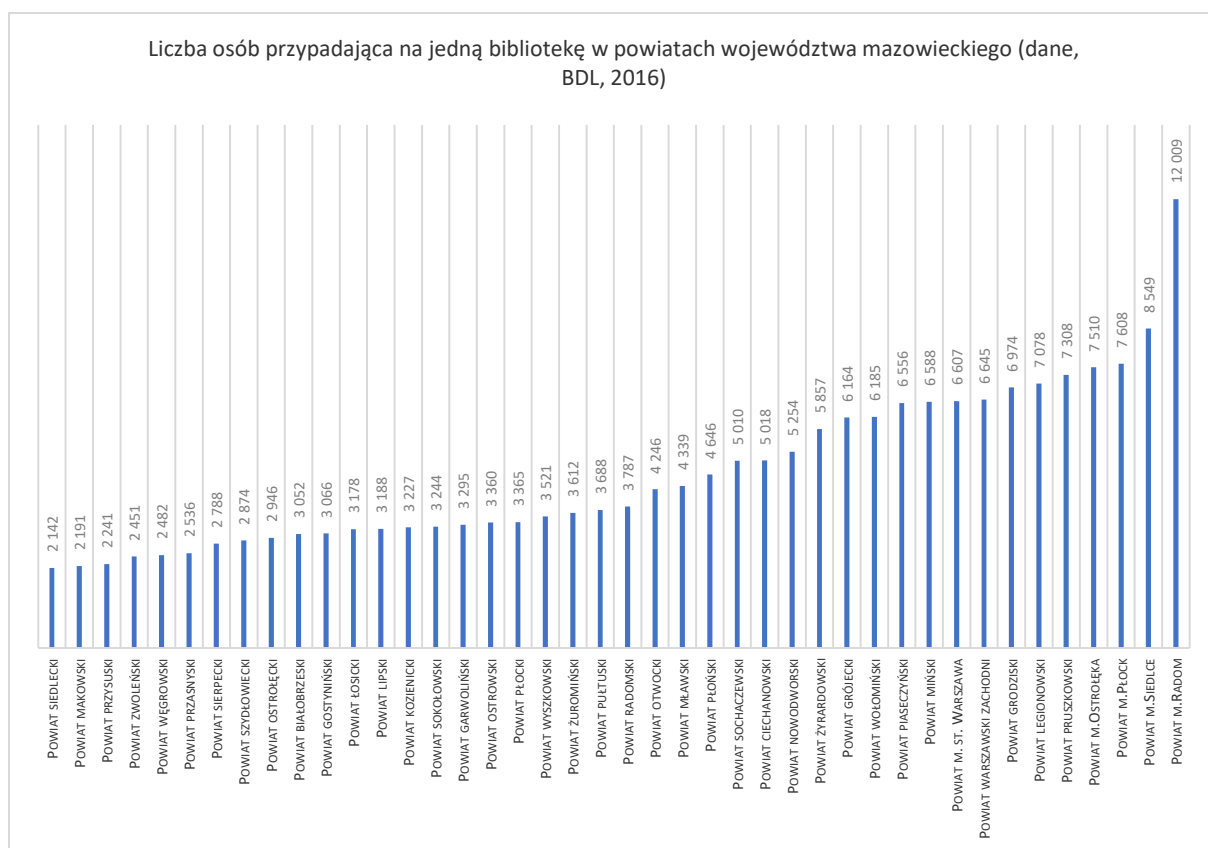
Ważną formą działalności domów i centrów kultury, o wysokich walorach edukacyjnych, zwłaszcza jeżeli chodzi o edukację artystyczną, jest tworzenie pod ich skrzydłami grup artystycznych. Także w tym wypadku liczba mieszkańców przypadająca na jedną z tego rodzaju form aktywności jest pomiędzy poszczególnymi powiatami niezwykle zróżnicowana.

Wykres 4: Liczba mieszkańców powiatów województwa mazowieckiego przypadająca na jedną grupę artystyczną działającą w domach i centrach kultury (Dane: BDL, 2016)

Warto niewątpliwie zwrócić uwagę na bardzo niską pozycję Warszawy, która zajmuje w tym zestawieniu czwarte miejsce od końca, a także na konsekwentnie niską pozycję powiatu miasta Ostrołęka i powiatu kozienickiego. Istnieje też jeden powiat, pułtuski, w którym, jak wynika z danych BDL, domy kultury nie prowadzą jakiejkolwiek grupy artystycznej (albo przynajmniej o tym nie informują w sprawozdaniach, na podstawie których powstają tego rodzaju statystyki).

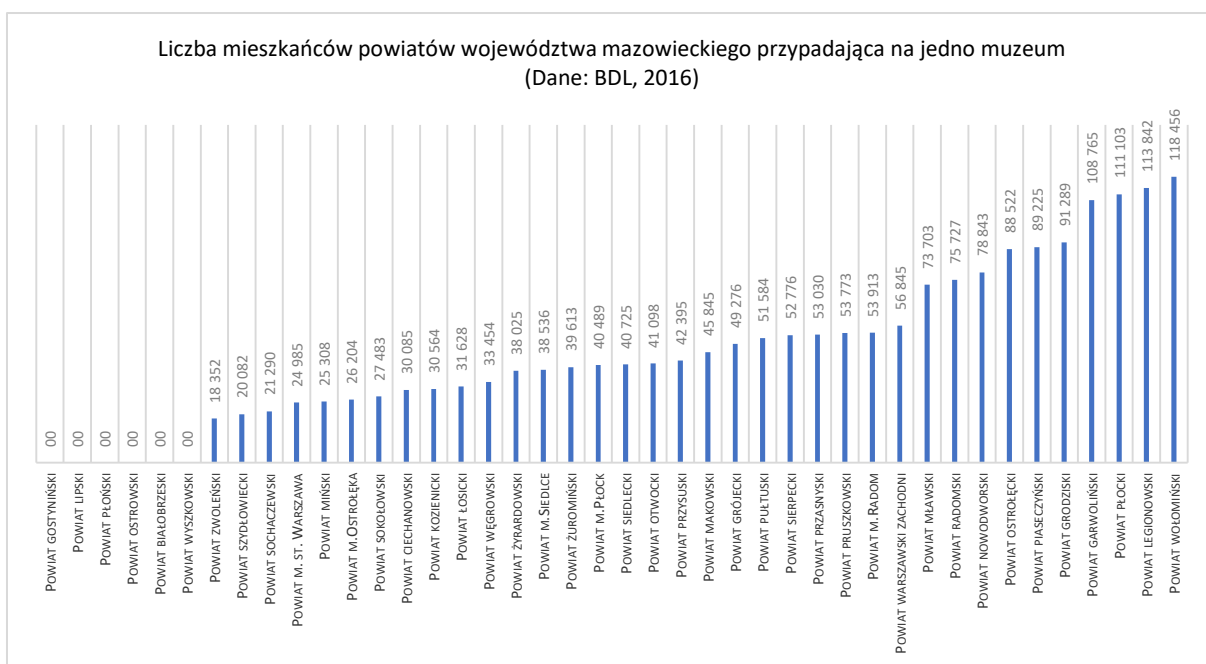
Ważnymi, a często jedynymi instytucjami kultury, zwłaszcza w małych miejscowościach są biblioteki. Instytucje te zazwyczaj prowadzą też działania o charakterze edukacyjnym. Dostępność tych ostatnich w dużej mierze zależy od tego, ile osób przypada w danym powiecie na jedną placówkę tego rodzaju.

Wykres 5: Liczba osób przypadająca na jedną bibliotekę w powiatach województwa mazowieckiego (dane, BDL, 2016)

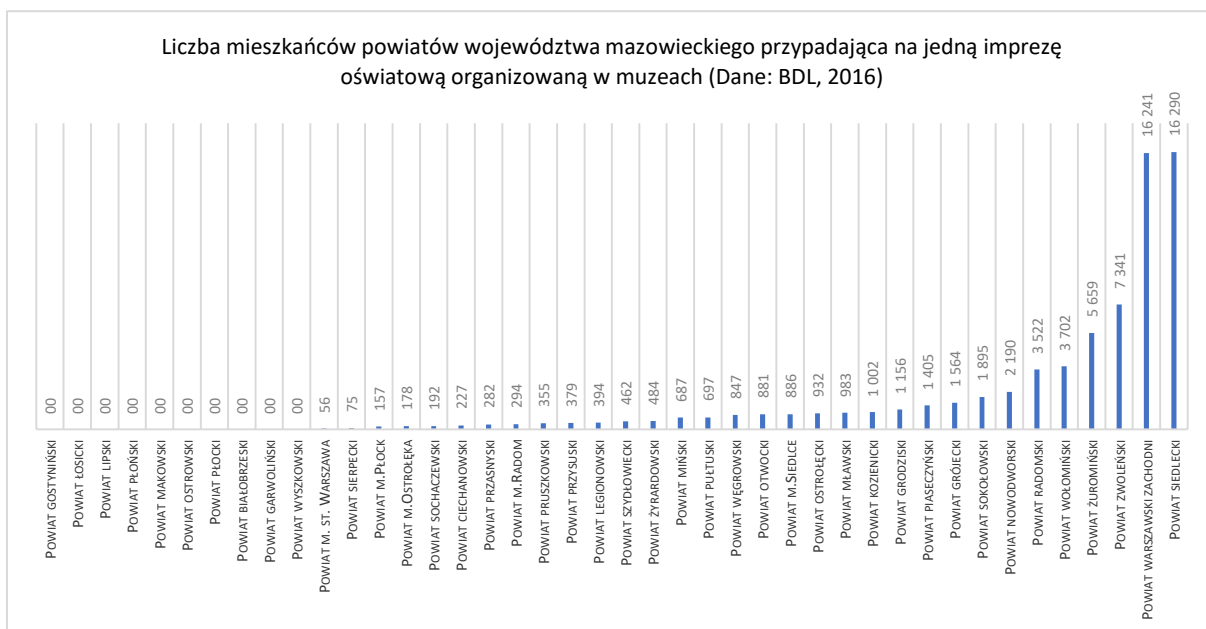
Podobnie, jak we wcześniejszych przypadkach niezwykle wysoką, pierwszą, pozycję również w tym zestawieniu zajmuje powiat siedlecki, ponownie niską pozycję zajmuje Ostrołęka. Warto też zwrócić uwagę na to, jak ogromna różnica dzieli pierwszy w tym zestawieniu powiat siedlecki od zajmującego ostatnią pozycję powiat miasta Radomia – w tym pierwszym liczba osób przypadająca na bibliotekę jest ona prawie 60- krotnie mniejsza.

Tradycyjnymi miejscami prowadzenia działań edukacyjnych są muzea. Poniższy wykres pokazuje, ile osób przypada na jedną placówkę tego rodzaju w poszczególnych powiatach województwa mazowieckiego.

Wykres 6: Liczba mieszkańców powiatów województwa mazowieckiego przypadająca na jedno muzeum (Dane: BDL, 2016)

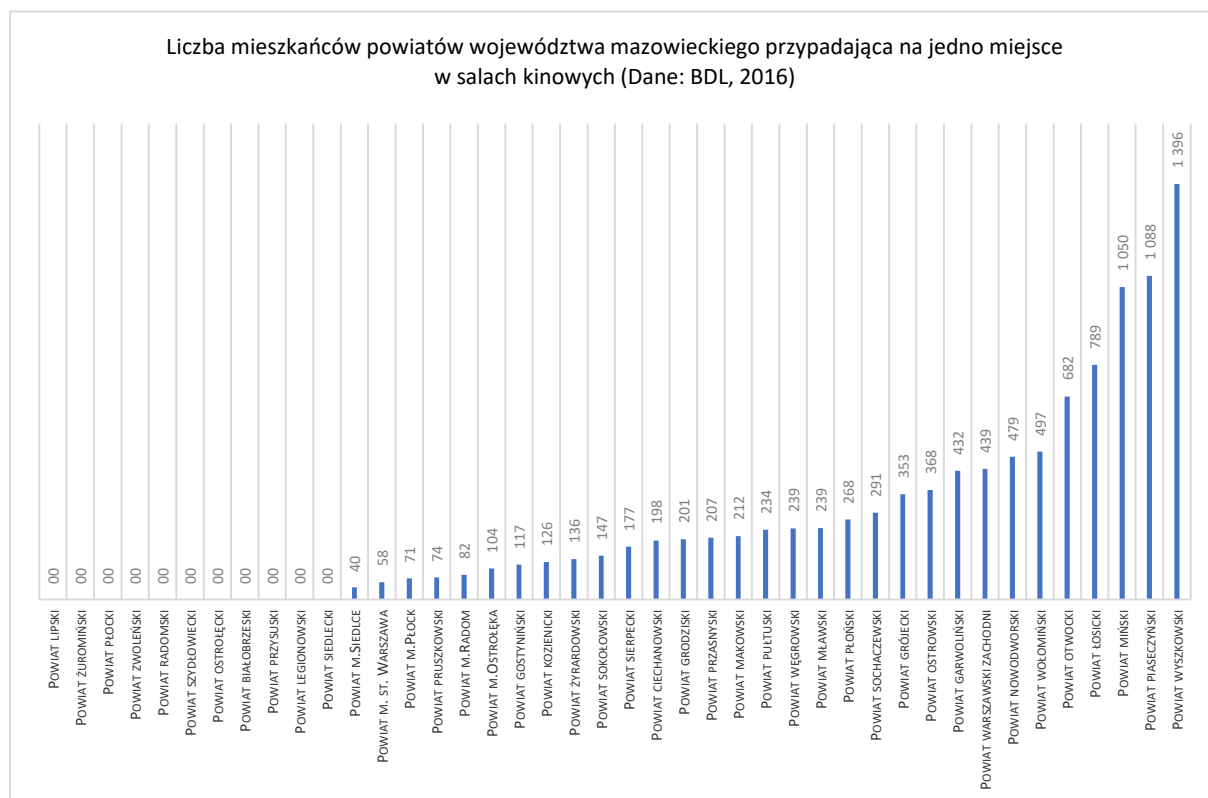
Jak można zobaczyć na powyższym wykresie, w sześciu powiatach województwa mazowieckiego nie istnieje ani jedno muzeum. Oczywiście jest to, że w tym zestawieniu miasto stołeczne Warszawa zajmuje wysoką 4. pozycję. Dużo istotniejsze jednak od liczby muzeów w danym regionie jest to, jak intensywny program edukacyjny prowadzą tego rodzaju instytucje. Poniższy wykres pokazuje, ile osób w danym powiecie przypada na jedno wydarzenie oświatowe organizowane przez lokalne muzea.

Wykres 7: Liczba mieszkańców powiatów województwa mazowieckiego przypadająca na jedną imprezę oświatową organizowaną w muzeach (Dane: BDL, 2016)

Liczba powiatów, w których nie ma takich zajęć (lub się o nich nie informuje w sprawozdaniach) i to pomimo tego, iż są w nich muzea, wynosi 10, co oznacza, iż w muzeach funkcjonujących w ¼ powiatów na Mazowszu działania oświatowe się nie odbywają. Najwyższą pozycję w tym zestawieniu zajmuje Warszawa, co pozostaje w zgodzie z wcześniejszymi ustaleniami, wskazującymi na niezwykle intensywnie rozwijające się Działy Edukacji w placówkach muzealnych w tym mieście.

Ostatni wskaźnik to liczba osób przypadająca na jedno miejsce kinowe w poszczególnych powiatach. Wskaźnik ten jest o tyle istotny, że kina są bardzo często miejscami działań edukacyjnych – nie chodzi tu tylko o same projekcje, ale o spotkania, wykłady i warsztaty. Poniższy wykres pokazuje, jakie wartości przyjmuje interesująca nas tu zmienna w poszczególnych powiatach.

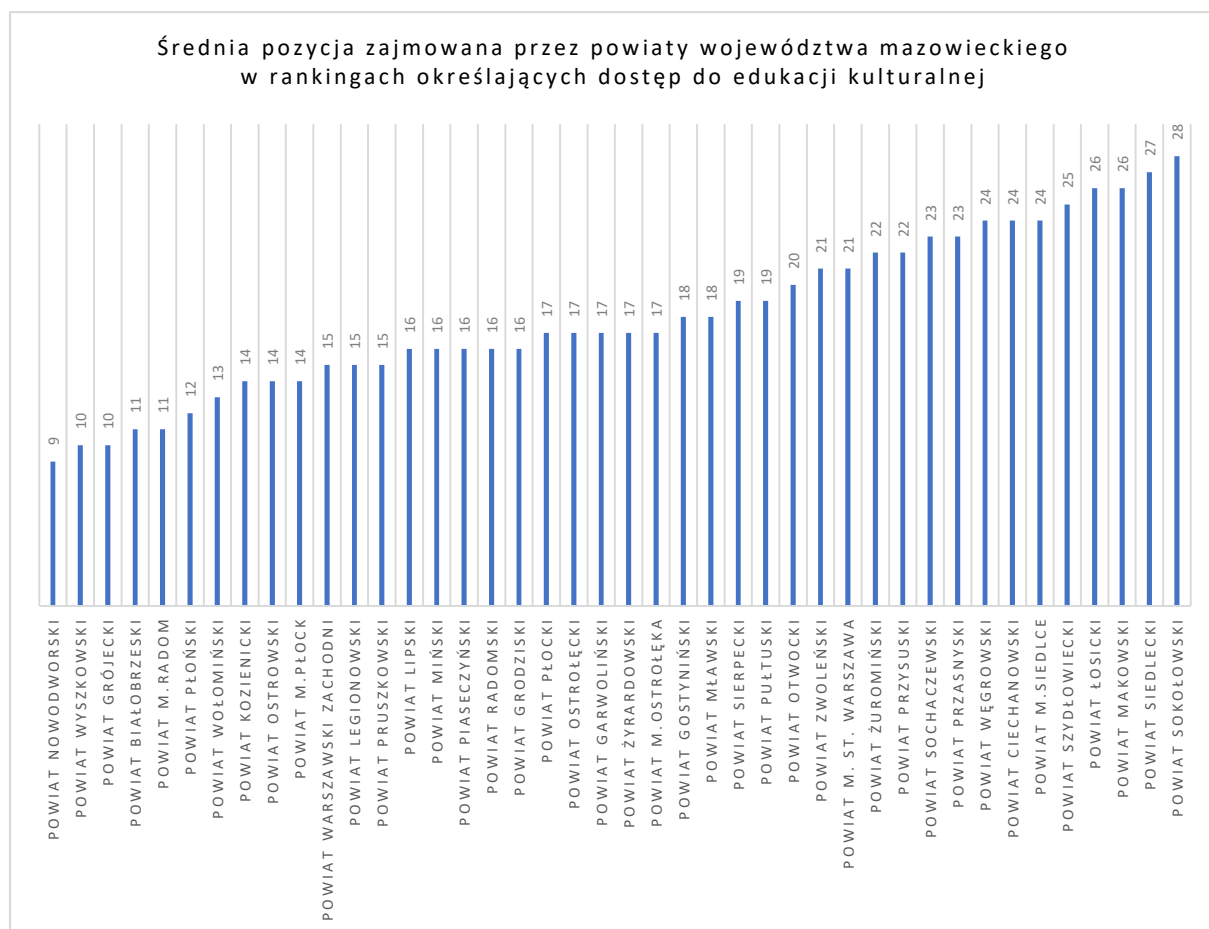
Wykres 8: Liczba mieszkańców powiatów województwa mazowieckiego przypadająca na jedno miejsce w salach kinowych (Dane: BDL, 2016)

Podobnie, jak z muzeami, również w tym przypadku mamy do czynienia z powiatami, w których nie ma jakiegokolwiek kina, najlepsza sytuacja pod tym względem jest w powiecie siedleckim a w drugiej kolejności w Warszawie, najgorsza zaś w powiecie wyszkowskim, gdzie na jedno miejsce w kinach przypada prawie 1400 osób.

Biorąc pod uwagę osiem przedstawionych wyżej wymiarów, określających jakimi potencjałami do prowadzenia działań edukacyjnych dysponują poszczególne powiaty województwa mazowieckiego, utworzono wskaźnik zbiorczy⁵⁷, który pozwala dostrzec różnice pomiędzy poszczególnymi jednostkami terytorialnymi tego rodzaju. Zdając sobie sprawę z niedoskonałości tego rodzaju miary (nie uwzględnia ona przecież zupełnie aktywności organizacji pozarządowych, niezależnych edukatorów i animatorów, ani nie mówi też czegokolwiek o jakości

⁵⁷ Powstał on dzięki obliczeniu średniej pozycji, jaką zajmuje każdy z powiatów w rankingach określających miejsce każdego z nich w odniesieniu do ośmiu wyżej wymienionych wskaźników. Im niższa wartość tego wskaźnika, tym niższy jest potencjał danego powiatu do prowadzenia działań z zakresu edukacji kulturalnej.

działań edukacyjnych podejmowanych przez poszczególne instytucje), można przyjąć, iż jest ona dosyć efektywnym narzędziem prezentowania zróżnicowań regionalnych w województwie mazowieckim, jeżeli chodzi o potencjał do rozwijania edukacji kulturalnej.

Wykres 9: Średnia pozycja zajmowana przez powiaty województwa mazowieckiego w rankingach określających dostęp do edukacji kulturalnej

Analizując powyższy wykres⁵⁸, warto zwrócić uwagę na kilka prawidłowości.

Po pierwsze w województwie mazowieckim istnieją duże różnice potencjałów do rozwijania edukacji kulturalnej pomiędzy poszczególnymi powiatami. Powiat nowodworski, zajmujący najniższą pozycję ma potencjał nieporównywalnie słabszy niż powiat sokołowski zajmujący w tym zestawieniu pozycję najwyższą. Tak duże różnice są wyzwaniem dla wprowadzenia systemowych rozwiązań wspierających edukację kulturalną w skali województwa i z tego powodu powinna być ona tak zaplanowana, by tego rodzaju dysproporcje zmniejszać, nie zaś je reprodukcować.

Po drugie, wymagająca uwagi jest stosunkowo niska, bo 13. pozycja powiatu miasta stołecznego Warszawy. Wskazuje ona bowiem, iż o ile miasto to jest, jak wielokrotnie podkreślaliśmy, najbardziej progresywnym ośrodkiem w Polsce, jeżeli chodzi o rozwijanie edukacji kulturalnej, tworzenie jej nowych form oraz wspierających ją działań (takich, jak WPEK), to jednocześnie trudno uznać, iż przoduje on w aspekcie dostępności różnych form edukacji kulturalnej dla wszystkich mieszkańców. Choć sytuację tę równoważy

⁵⁸ Warto zwrócić uwagę na to, że forma prezentująca wartości właściwe dla wskaźnika w poszczególnych województwach, może być myląca. W większości wcześniej przedstawionych wykresów, wskazując liczbę osób przypadającą na daną instytucję lub wydarzenie, niska pozycja oznaczała lepszą sytuację, w jakiej znajduje się określony aspekt kultury w danym powiecie, co dawało mu jednocześnie wyższą pozycję w rankingu powiatów w odniesieniu do określonego wymiaru. Powyższy wykres, pokazujący średnią pozycję powiatów we wszystkich wymiarach, prezentuje je od tych, których potencjał do rozwijania edukacji kulturalnej jest najsłabszy do tych, których jest on najsilniejszy.

wielość propozycji tego rodzaju działań rozwijanych przez organizacje pozarządowe, niezależnych animatorów i edukatorów czy podmioty komercyjne, są to jednocześnie tego rodzaju aktywności, do których dostęp jest ograniczony przez bariery o charakterze finansowym i społeczno-kulturowym. Być może istotne jest więc równoważenie progresywności edukacji kulturalnej w tym mieście działaniami, które demokratyzują dostęp do niej.

Po trzecie dosyć niejednoznaczna jest relacja pomiędzy miastami na prawach powiatów (a więc byłymi miastami wojewódzkimi), a powiatami, w obrębie których są one ulokowane. W trzech wypadkach potencjał powiatu jest silniejszy, niż miasta powiatowego (jak ma to miejsce w przypadku radomskiego i miasta Radom, płockiego i miasta Płock, siedleckiego i miasta Siedlce), w jednym identyczny (jak w przypadku ostrołęckiego i miasta Ostrołęka). Choć dystanse pomiędzy powiatami i miastami na prawach powiatu nie są zazwyczaj duże, to od tej reguły odstaje powiat radomski i miasto Radom – dzieli je aż pięć pozycji.

Po czwarte aż 24 powiaty województwa mazowieckiego znajdują się poniżej średniej dla tego regionu pozycji, wynoszącej 18 i to one w naszym przekonaniu powinny stać się miejscami szczególnie intensywnych działań wspierających edukację kulturalną.

PROBLEMY O CHARAKTERZE KOMPETENCYJNYM, DEFICYTY WIEDZY ORAZ UMIEJĘTNOŚCI, KTÓRE UTRUDNIAJĄ ROZWÓJ EDUKACJI KULTURALNEJ.

Osobnym problemem, na który należy zwrócić uwagę jest fakt, że chociaż to właśnie animatorzy oraz edukatorzy, jak wspomnieliśmy wyżej, są tym najbardziej cennym zasobem, dzięki któremu można rozwijać edukację kulturalną w województwie mazowieckim, to jednocześnie dysponują oni dosyć zróżnicowanymi zasobami wiedzy oraz kompetencji. Mówiąc jeszcze inaczej – obok progresywnych oraz wysoce świadomych animatorów i edukatorów istnieją ci, którzy praktykują niezwykle przestarzałe jej formy; obok tych, którzy rozumieją zadania edukacji kulturalnej w powiązaniu z szerszym kontekstem społecznym, działają osoby, które lokują jej cele wyłącznie w sferze kultury artystycznej; oprócz innowatorów – osoby zajmujące się edukacją kulturalną w sposób rytualny itd.). Na podobnej zasadzie – o ile lokalni animatorzy i edukatorzy dysponują wysoką wiedzą i doświadczeniem w prowadzeniu warsztatów i zajęć, to jest ona stosunkowo niska, jeżeli chodzi o społeczne znaczenie tego typu aktywności czy też, jeżeli chodzi o to, skąd pozyskiwać na nie środki, jak pozyskiwać partnerów i zwolenników dla własnych projektów i przedsięwzięć⁵⁹. Nie bez znaczenia jest też znacznie szerszy problem, dotyczący mentalności oraz reguł instytucjonalnych rządzących działaniami Polaków, a mianowicie brak umiejętności kooperacyjnych oraz tych pozwalających na budowanie sieci współpracy. Charakterystyczna dla Polaków skłonność do zamykania się w małych obronnych wspólnotach, będąca skutkiem konieczności do konkurowania o ograniczone środki, braku zaufania do innych, niestabilności, skutkuje deficytami efektywnych sieci współdziałania, a także nieumiejętnością ich tworzenia oraz reprodukowania w czasie. Pociąga to z kolei za sobą skłonność do zamykania się w wąskich grupach współpracy, dających bezpieczeństwo, ale nie sprzyjających rozwojowi, zdobywaniu nowych umiejętności, a to szczególnie istotne przy prowadzeniu działań z zakresu edukacji kulturalnej.

Dodatkowym problem, o szerszym zakresie, na co zwracają uwagę nauczyciele muzyki i plastyki jest niezwykle niski status edukacji kulturalnej w ocenach rodziców i opiekunów dzieci⁶⁰. Zjawisko to objawia się w całkowitym

⁵⁹ Stępień A., Kocikowski M., Ochał M., *Raport 1. Edukacja kulturowa w województwie mazowieckim*, Warszawa, 2016 (http://www.mazowieckieobserwatorium.pl/media/_mik/files/4625/zeszytraport2016rozkladowki.pdf)

⁶⁰ Jak można przeczytać w cytowanym już raporcie *Muzyka i plastyka...*: „Przedmioty artystyczne są traktowane z przymrużeniem oka przez dorosłych wychowujących dzieci oraz, co szczególnie istotne, także przez innych nauczycieli. Ocena końcowa z tych przedmiotów nie jest tak istotna jak z przedmiotów podstawowych; brakuje efektywnych środków pobudzania uczniów do aktywnego udziału w tego rodzaju lekcjach. Źródła niskiego statusu zajęć artystycznych są złożone i, co istotne, przenika je logika błędnego koła – uczniowie traktują przedmioty te jako drugorzędne, co sprawia, że uczestnicząc w nich, niespecjalnie się starają. Z kolei brak wysiłku z ich strony powoduje, że nauczyciele przestają się angażować w prowadzenie lekcji, uważając, że uczniowie są mało zdolni, zaś praca z nimi nie przynosi oczekiwanych rezultatów, a także starają się nadawać zajęciom charakter relaksujących i nie do końca poważnych „przerywników” w planie lekcji. Na skutek tego zajęcia są prowadzone na niskim poziomie lub bez przekonania, że mogą być dla kogokolwiek istotne. A to powoduje, że uczniowie uważają je za drugorzędne i pozbawione znaczenia. Niski status zajęć artystycznych jest też, niestety, podtrzymywany przez postawę rodziców, którzy zazwyczaj nie potrafią dostrzec związku między sztuką a innymi obszarami życia, dzielą przedmioty na te, które kończą się oceną testową i

niezrozumieniu i niewiedzy na temat tego, czym jest edukacja kulturalna wśród osób odpowiedzialnych za wychowywanie dzieci i młodzieży, a także w traktowaniu jej jako marginalnej formy działań edukacyjnych, która jest zbędna i niepotrzebna, zabiera czas potrzebny do zdobywania bardziej podstawowych, w oczach rodziców, umiejętności – tych związanych z przyszłą pozycją dziecka na rynku pracy, służących bardziej skutecznej rywalizacji i konkurowaniu z innymi. W rezultacie edukacja kulturalna jest uznawana albo za przysłowiowe *piąte koło u wozu* edukacji szkolnej, albo redukowana do roli procesu przygotowującego dziecko do wykonywania profesji artystycznych, bądź ambitnej rozrywki. Ta zbędność i marginalność edukacji kulturalnej w przekonaniach osób odpowiedzialnych za socjalizację dzieci zdaje się mieć swoje źródło w pragmatyzacji świadomości Polaków, w skupieniu ich na zaspokajaniu doraźnych potrzeb niezbędnych dla adaptacji oraz w prezentyzmie, koncentracji na tu i teraz, będących skutkiem niestabilności kontekstu, w którym przebiega jednostkowa egzystencja⁶¹. Tego rodzaju postawy nie sprzyjają dostrzeganiu znaczenia edukacji kulturalnej, jej pozytywnego wpływu na jakość życia jednostkowego i społecznego, jej ogromnego znaczenia w rozwijaniu postaw kooperacyjnych, umiejętności komunikacyjnych niezbędnych dla społecznej integracji.

PODSUMOWANIE

Wśród czynników sprzyjających rozwojowi edukacji kulturalnej w województwie mazowieckim należy wskazać:

- obecność silnego ośrodka metropolitalnego, a więc Warszawy, promieniującego, jeżeli chodzi o innowacyjne rozwiązania dotyczące edukacji kulturalnej na cały region;
- wyższy od przeciętnego poziom zamożności mieszkańców województwa;
- wyższy od przeciętnego poziom kapitału kulturowego oraz zaangażowania obywatelskiego;
- silną obecność edukacji kulturalnej w lokalnych instytucjach kultury, a także rosnącą świadomość znaczenia oraz roli edukacji kulturalnej zarówno dla rozwoju regionu, jak i dla zwiększania roli instytucji kultury w życiu lokalnych zbiorowości;
- obecność wysoce zaangażowanych w swoją pracę animatorów i edukatorów oraz istnienie instytucji, wokół których są oni skupieni, a które inicjują innowacyjne działania na rzecz rozwoju edukacji kulturalnej.

Z kolei za czynniki mogące utrudniać lub hamować rozwój edukacji kulturalnej w województwie mazowieckim należy uznać:

- problemy definicyjne i ich konsekwencje – a więc wieloznaczność kategorii edukacja kulturalna sprawiającą, iż trudno jest prowadzić systematyczne działania wspierające tego rodzaju aktywności oraz prowadzące do rozmywania się odpowiedzialności za wzmacnianie działań tego rodzaju w województwie mazowieckim;
- problemy instytucjonalne utrudniające rozwój edukacji kulturalnej, w tym przede wszystkim brak instytucji koordynujących aktywności z zakresu edukacji kulturalnej w regionie oraz fakultatywna obecność tego rodzaju działań w publicznych instytucjach kultury;
- wielowymiarowe zróżnicowanie regionalne, jeżeli chodzi o potencjał dla rozwijania edukacji kulturalnej, jakim dysponują jednostki samorządu terytorialnego istniejące w mazowieckim. To z kolei znacznie utrudnia prowadzenie spójnej polityki wspierania tego rodzaju działań w odniesieniu do całego województwa;

pozostałe oraz zniechęcają swoje dzieci do wyboru takich zajęć dodatkowych, które związane są z jakimś rodzajem twórczością” Zob. Krajewski M., Schmidt F., *Muzyka i plastyka op.cit.*, str. 24.

⁶¹ Ziółkowski M., *Pragmatyzacja świadomości społeczeństwa polskiego, Kultura i Społeczeństwo*, 4/1994, s. 11-28; *Horyzonty wyobraźni społecznej*, Drozdowski R., Krajewski (red.), Poznań, 2009.

- problemy o charakterze kompetencyjnym oraz deficyty wiedzy i umiejętności pozostające do dyspozycji animatorów i edukatorów, utrudniające rozwój edukacji kulturalnej.

BIBLIOGRAFIA

- *Diagnoza stanu edukacji kulturalnej w województwie mazowieckim. Materiał uzupełniający*, Warszawa, 2016.
- *Diagnoza w kulturze*, Krajewski M., Skórzyńska A. (red.), Warszawa, 2016.
- Drozdowski R., Fatyga B., Filiciak M., Krajewski M., Szlendak T., *Praktyki kulturalne Polaków*, Toruń, 2014.
- Dubiel-Stawska B., Wittels K., *Koncepcja Mazowieckiego Programu Edukacji Kulturalnej (MPEK)*, Warszawa, 2016.
- *Edukacja artystyczna i kulturalna w szkołach w Europie*, Komisja Europejska, EACEA, P9 – Eurydice, FRSE, Warszawa, 2010.
- *Edukacja artystyczna i kulturalna w szkołach w Europie*, Komisja Europejska, EACEA, P9 – Eurydice, FRSE, Warszawa, 2010.
- *Edukacja kulturalna jako projekt publiczny?* Kosińska M., Sikorska K., Skórzyńska A. (red.), Galeria Miejska Arsenał, Poznań 2012.
- Fatyga B., Nowiński J., Kukołowicz T. (współpraca), *Jakiej kultury potrzebują Polacy i czy edukacja kulturalna im ją zapewnia*, Raport o problemach edukacji kulturalnej w Polsce dla Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa, 2009.
- Hernik K., Solon-Lipiński M., Stasiowski J., Sijko K., Jabłkowski S.G., Walczak A., *Współpraca szkół z podmiotami zewnętrznymi. Raport z badania otoczenia instytucjonalnego przedszkoli, szkół podstawowych i gimnazjów*, Warszawa, 2012.
- *Horyzonty wyobraźni społecznej*, Drozdowski R., Krajewski (red.), Poznań, 2009.
- Jakubowski W., *Kultura i edukacja*, Impuls, Kraków, 2010.
- *Kapitał ludzki w Polsce w 2015 roku*, Gdańsk, 2016.
- Kargul J., Upowszechnianie, animacja, komercjalizacja kultury, Warszawa, 2012.
- *Kongres kultury 2016. Podsumowanie. Diagnoza, Rekomendacje*, Warszawa, 2016, str. 131-133.
- Kowalik W., Malczyk K., Maźnica Ł., Knaś P., Stępnik W., Dullian L., *Nowa sprawozdawczość instytucji kultury*, Kraków, 2015.
- Krajewski M., *Mapując edukację kulturową w Polsce. Od metafor do systemowych rozwiązań* [w:] *Projekt edukacja artystyczna*, Imielska, J., Ryczek J. (red.), Poznań, 2015.
- Krajewski M., *Metropolizacja* [w:] *Kongres kultury 2016. Podsumowanie. Diagnoza, Rekomendacje*, Warszawa, 2016, str. 106-116.
- Krajewski M., *Po co nam edukacja kulturowa? Próba definicji* [w:] *Wiedza*, Kułakowska K. (red.), Warszawa, 2016.
- Krajewski M., Schmidt F., *Animacja/edukacja. Możliwości i ograniczenia edukacji kulturowej w Polsce*, Kraków, 2014 (<http://badania-w-kulturze.mik.krakow.pl/2014/12/12/5351/>).
- Krajewski M., Schmidt F., *Muzyka i plastyka w polskich szkołach podstawowych i gimnazjalnych*, Warszawa, 2013.
- Krajewski M., Schmidt F., *Wizualne niewidzialne. Sztuki wizualne w Polsce. Stan, rola i znaczenie. Raport końcowy*, Warszawa, 2016 (zob. <http://wizualneniewidzialne.pl/raporty/>).
- Kubecka M., Białek-Graczyk M., *Jaskółki. Nowe zjawiska w warszawskich instytucjach i nie instytucjach kultury*, Warszawa, 2016.
- Kubicki P., *Wynajdywanie miejskości. Polka kwestia miejska z perspektywy długiego trwania*, Nomos, Kraków, 2016, str. 225-337.
- Kubin J., *Diagnoza społeczna* [w:] *Encyklopedia socjologii*, Warszawa, 1998.
- *Kultura w Polsce w 2015 roku*, GUS, Warszawa, 2016.
- Nevo D., *Konceptualizacja ewaluacji edukacyjnej* [w:] L. Korporowicz (red.), *Ewaluacja w edukacji*, Warszawa, 1997, s. 52).
- Nowak S., *Metody badań socjologicznych*, Warszawa, 1965, str. 191-193.
- *Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2015/2016*, GUS, Warszawa, 2016.
- Patton M.Q., *Utilization-focused evaluation: the new century text*, Thousand Oaks, CA 1997.
- Pietraszko A., Wittels K., *Kultura w dokumentach strategicznych województwa mazowieckiego*, Warszawa, 2016.
- *Podstawa programowa z komentarzami. Tom 7. Edukacja artystyczna w szkole podstawowej, gimnazjum i liceum muzyka, plastyka, wiedza o kulturze, historia muzyki, historia sztuki, język łaciński i kultura antyczna, zajęcia artystyczne*, MEN, Warszawa, 2008 (https://archiwum.men.gov.pl/images/stories/pdf/Reforma/men_tomom_7.pdf).
- *Prywatne pilnie poszukiwane... Badania prywatnych, niepublicznych, rodzinnych ośrodków kultury w województwie mazowieckim przeprowadzone w 2016 roku*, MIK, Warszawa, 2016.
- *Raport roczny z realizacji Programu Bardzo Młoda Kultura*, Warszawa, 2016.
- Read H., *Wychowanie przez sztukę*, Ossolineum, Wrocław, 1976.
- *Rezolucja Rady z dnia 16 listopada 2007 r. dotyczącej europejskiego planu działań na rzecz kultury*, Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej C 287/1.

- Stępień A., Kocikowski M., Ochał M., *Raport 1. Edukacja kulturowa w województwie mazowieckim*, Warszawa, 2016 (<http://www.mazowieckieobserwatorium.pl/media/mik/files/4625/zeszytraport2016rozkladowki.pdf>).
- *Strategia rozwoju kultury w województwie mazowieckim na lata 2014-2020*, Warszawa, 2013., str. 7-8.
- Ziółkowski M., *Pragmatyzacja świadomości społeczeństwa polskiego*, Kultura i Społeczeństwo, 4/1994.